

Taklîdî İmanın Geçerliliği

RECEP ARDOĞAN
DR., MEB EĞİTEK
r_ardogan@yahoo.com

Özet

Bazı âlimler, itikadî konularda akıl yürütmeye karşı çıkmışlardır. Bazı âlimler ise itikadî konularda akıl yürütmenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bazılarına göre de kimileri iman esaslarını ancak akıl yürütme yoluyla bilebilir, bunların itikadî konularda istidlalde bulunması vaciptir. Bu görüşleri benimseyen âlimler taklit yoluyla imanın geçerli olduğunu düşünürler. Onlara göre mukallidin imanı, ahirette kişinin kurtuluşu için yeterlidir. Kelam âlimlerinin hemen hepsi itikadî konularda akıl yürütmenin vacip olduğunu söylerler. Ancak Eş'arîlere ve Maturîdîlere göre taklit yoluyla iman eden kimse, istidlali terk ettiği için günahkâr olmakla birlikte, mümindir. Mu'tezile'den bazıları istidlali terk etmenin büyük olduğunu ve büyük günahın kişiyi imandan çıkarttığını (*el-menzile*) söylemişlerdir. Diğer bazıları da taklidin bilgi kaynağı olmayacağını ve mukallidin mümin sayılamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Anahtar kavramlar: İman, marifetullâh, akıl yürütme, taklîdî iman, vacip.

Abstract

"Validity and Authenticity of Imitatively Belief"

Some scholars opposed reasoning in matters of faith. Some others say that such reasoning is religiously permissible. Still some others stated that certain people know the articles of faith only by way of reasoning and hence it is obligatory for them to do so. All scholars who are of these views also think that faith by imitation (*taqlid*) is valid and acceptable. So faith by blind following is sufficient for salvation in the hereafter. Almost all Muslim theologians claim that reasoning in matter of faith is a religious obligation for everyone. According to the Ash'ariyyah and the Maturidiyyah, although he who has faith through following an authority commits a sin for refraining from reasoning, he is still a believer. On the other hand, certain Mu'tazili scholars asserted likewise that such a believer is charged with grave sin for refraining from reasoning, but they also claimed that this sin obliterates the faith of that believer, places him in an in-between position (*al-manzilah*). Yet some other Mu'tazilites

argue that imitation or following blindly cannot be a source of knowledge and whoever believes by imitating the beliefs of Muslim society cannot be considered as a fatihful.

Keywords: Faith, knowledge of God, reasoning, faith by imitation

GİRİŞ

Kelam ilminde bilgi kaynağı olarak akıl ve nazarın yeri, buna bağlı olarak da inanç konularında istidlalin teklifi ve vaz'î hükmü konusunda önemli tartışmalar yapılmıştır. Bu konuda ulaşılan bilgiler ve ortaya konulan görüşlerin bir uzantısı da aklî delile dayanmadan taklit yoluyla bir inancı benimsemenin geçerliliği konusundaki tartışmalardır. Başka bir ifadeyle, mukallidin imanının geçerliliğinin tartışılması, itikadî konularda nazar ve istidlalin yerine ilişkin tartışmaların siyakı niteliğindedir. Dolayısıyla imana ulaşmada nazar ve aklî delile dayanmanın yeri ile taklide dayalı imanın geçerliliği arasında yakın bir ilişki vardır. Bununla birlikte, şüpheden uzak bir inanç için itikadi konularda akıl yürütmeye bulunmayı ve aklî delillerle dayanmayı gerekli görenler, bunun imanının geçerliliğinin bir ön koşulu olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Mukallidin imanının geçerliliği konusu, itikadi konularda gerekli araştırma yapmadan, çoğu kez itikadi ilkeleri toplumdan tevarüs ederek inanan insanların ahiretteki durumuna ilişkin önemli bir konudur. Bu konunun iyi anlaşılması için başta kelamcılar olmak üzere İslam âlimlerinin görüşleri ve ileri sürdükleri deliller büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bu makalede İslam âlimlerinin görüşleri ortaya konularak mukallidin imanının geçerliliği ele alınacaktır.

İman kavramı *e-m-n* kökünden gelmektedir. Bu kökün fiil kipi olan *âmene*'nin iki anlamı vardır:

1. Lazım (geçişsiz, nesne almayan) fiil olarak, emniyette olma, emin olma anlamına gelir.¹

2. Müteaddi (geçişli, nesne alan) fiil olarak, güven vermek anlamına gelir. Bu anlamıyla "*el-mü'min* (güven veren)" Allah'ın isimlerinden biridir.

Bu fiil, genel kurala göre, harf-i cer ile kullanıldığında geçişli hâle gelir. Eğer *li (-e)* takısı ile kullanılırsa "birini takip etmek" veya "kendini

¹ Râğib el-İsfahânî, *el-Mufradât fî Elfâzî'l-Kur'ân*, tah. S. A. Davudî, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1997), s.91.

tamamen birine adamak" anlamlarını ifade eder.² Fakat *if'al* formunun Kur'an'da —aslında genel olarak Arapça'da— yaygın kullanımı *bi* (-e) ön takısı ile. Bu kullanımıyla da o, "[bir şeye/birine] imanı veya güveni olmak" anlamına gelir.³ Bu kullanımıyla iman, Kelam ilminin temel bir kavramıdır. Onu dinî bir terim olarak şöyle tanımlayabiliriz: İman, Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna ve onun Allah'tan getirdiklerinin tümüne şüpheden uzak bir biçimde inanmaktır.

İmanın bilişsel ve irade boyutları vardır. Onun bilişsel boyutu, iman edilen şeyin bilinmesi, nazar ve istidlal sürecinin ardından gerçekleştirilebileceği gibi sosyal çevreden tevarüs ve taklit yoluyla da olabilir. Kelamcılar, taklit yoluyla imanın ne derece güvenilir ve geçerli olup olmayacağını sorgulamışlar ve bu konuda tartışmalar yapmışlardır.

Taklit sözcüğü Arapça *k-l-d* kökünden türemiştir. Taklid, "*kalledtu fulānen el-emra*" (İşi filana tevzî ettim), yani "İşi boynunda *kilāde* (kolye) gibi yaptım" ifadesinden gelmektedir,⁴ "*kalledtü'l-habl*" (İpi doladım) ifadesinde olduğu gibi. Aynı kökten gelen "*kalāde* (gerdanlık)," boyuna takılan gümüş, ip, vs. anlamlarına gelir. Bu anlamla ilişkili olarak bir şeyi kuşatan veya saran her şeye *kalāde* denir.⁵ Bir ayette geçen "*mekâlidü's-semavâti ve'l-ard*"⁶ ifadesindeki *mekâlid*, kuşatan anlamına gelmekte ve ibare "gökleri ve yeri kuşatan" olarak tercüme edilmektedir. "*Mekâlid*"in hazineler ve anahtarlar anlamına geldiği de söylenmiştir.⁷

Bir kişi kesin delil olmadan bir şeye inandığında, bunu ya keyfî olarak ya da onu değer verdiği biri(leri) söylediği için inanır. Bu ikincisi taklittir. Taklit, Kelam ilminde tahkikin, fıkıhda ise içtihadın zıddıdır.⁸ Kelam'da taklit, bir inancı, bir görüşü, nazar ve istidlalde bulunmaksızın, dolayısıyla aklî veya naklî delillere dayanmaksızın bir başkasından duyduğu gibi/için

² Yunus/10:83'te *âmene* fiili *li* takısıyla kullanılır: "Firavun ve erkânının kendilerine fenalık yapmasından korktuklarından, milletinin bir kısım gençleri dışında, kimse Musa'ya inanmamıştı (*fe-mâ âmene li-Mûsâ*)..."

³ Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı –Makaleler I-*, terc. Adil Çiftçi, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), s.2.

⁴ İbn Hazm, *el-lhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. A. M. Şakir, ([Kahire], Matba'atu's-Sa'ade, 1347 H), c. 6, s.60.

⁵ El-İsfahani, *a.g.e.*, s.231.

⁶ Zümer/39:63.

⁷ El-İsfahani, *a.g.e.*, 231.

⁸ Krş. Tefik Yücedoğru, "Mukallidin İmanı," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14:1 (2005), s.23.

tasdik etmektir. Neye inanacağını taklit yoluyla belirleyen kimseye mukallit denir.

İslam âlimleri mukallidin imanının geçerli olup olmadığı, yani Allah katında kişinin mümin sayılması ve ahirette kurtulugu için yeterli olup olmadığını tartışmışlar ve bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşler, dayandıkları delilleriyle birlikte ayrı ayrı ele alınacaktır.

1. MUKALLİDİN İMANINI GEÇERLİ SAYANLAR

1.1. İstidlalin Bid'at ve Taklidî İmanın Geçerli Olduğu Görüşü

Mukallidin imanını geçerli sayanların başında istidlali bid'at olarak niteleyenler ile onun imana ulaşmanın tek yolu olmadığını düşünenler gelir. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö.936), Kelam'ın (ve itikadi konularda istidlal ve tahkikin) gerekliliğini göstermek amacıyla kaleme aldığı "*Risâle fî İstihsâni'l-Havz fî İlmi'l-Kelâm*" adlı eserinde, bazıların, dinin temellerini inceleyenleri dalaletle itham ettiklerinden ve hareket, sükûn, cisim, araz, vb. hakkındaki kelami konuşmaları bid'at ve dalâlet olduğunu ileri sürdüklerinden bahsetmektedir.⁹ Kelamcılar arasında taraftar bulmayan bu görüş, Haşeviyye (Haşviyye) ve Sa'lebiyye denen bu grup ve bazı hadisqiler tarafından kabul görüştür. Onlara göre hakkı biimenin yolu taklittir ve bu vaciptir; akli inceleme ve araştırma ise haramdır.¹⁰ Dolayısıyla taklide dayalı iman da geçerli, hatta daha makbuldur. Bunların delillerini şöyle sıralayabiliriz:

1. "*Allah'ın ayetleri hakkında ancak kâfirler münakaşa eder*"¹¹ ayeti cedeli yasaklamaktadır.¹²

2. İtikatla ilgili meselelerde akıl yürütme, şüphe ve ihtilafa yol açar. Bunun yanı sıra, akıl yürütmede bulunan kimse, buna hakkı bulduğundan emin olmadığı gibi akıl yürütme alanında kendisine karşı delil kapısını açmış olur.¹³

3. İtikadi meselelerin akli delilleri hakkında Hz. Peygamber ve ashabı, susmayı tercih etmişlerdir.¹⁴ Bu görüşü Ebu'l-Vefa İbn Akîl (ö.1119), goyle

⁹ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Risâle fî İstihsâni'l-Havz fî İlmi'l-Kelâm*, tah. R. J. Maccarty, (Beyrut: Matbaatu Katolikiyye, 1953), s.87-88.

¹⁰ Muhammed el-Hudari, *Usûlu'l-Fıkıh*, (Beyrut: Dâru'l-lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1969), s.380.

¹¹ Mü'min/40:4.

¹² Muhammed el-Hudari, *a.g.e.*, 381.

¹³ Ebû Mansur Muhammed el-Mturidi, *Kitâbu't-Tevhîd*, tah. Fethullah Huleyf, (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1970), s.135.

¹⁴ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *a.g.e.*, 88.

dile getirir: “Sahabiler, vefat ederken cevher, araz ... nedir bilmezlerdi ... Kelam ilmi, kelamcıları şüpheciliğe götürdü. Birçoklarını ilhada yaklaştırdı” Selefler, Kelam âlimlerinin, ölmek üzereyken Kelam ilmi ile uğraştıkları için çok pişman olduklarını, çevrelerine ihtiyar ninelerin akideleri üzerine bulunmalarını ve Kelamla meşgul olmamalarını tavsiye ettiklerini naklederler.¹⁵

Marifetin keşifle elde edileceğini ileri süren Sufiler ise Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö.857) ve Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm İbn Hevâzin el-Kuşeyrî (ö.1072)¹⁶ gibi istisnalar bir yana, akıl yürütme ve istidlale karşı çıkarlar.¹⁷ Bu yaklaşımda, istidlale dayalı tahkiki iman önemsenmediği gibi mukallidin imanı da geçerli kabul edilir. Ancak Sufiler, nefis terbiyesi (*riyadatu'n-nefs*) ve kalbin arındırılması (*tasfiyetu'l-batın*) yoluyla imanın, yakîn derecesine ulaşmasını hedeflerler.

1.2. İstidlalin Caiz ve Taklidi İmanın Geçerli Olduğu Görüşü

Mukallidin imanının geçerli olduğunu kabul bazı âlimler, imana konu olan bilgiye ulaşmanın tek yolunun nazar ve istidlal olmadığı üzerinde dururlar. Dolayısıyla mukallidin imanı da geçerlidir. Hanbelî âlim Kâdî Ebû Ya'lâ, Ebû Ca'fer es-Semnânî, Kâdî el-Mevsûl, Endülüslü Malikî âlim Ebu'l-Velîd el-Bâcî (ö.1981) bunlardandır. Onlardan es-Semnânî ve İbn hazm¹⁸ gibi bazıları ise hiçbir şekilde nazarı vacip saymazlar.¹⁹ Düşünce ve istidlalin vacip sayılmaması, istidlal dışındaki yolların da geçerli kabul edildiğini gösterir. Dolayısıyla iman için istidlalin yalnızca caiz olduğunu savunan âlimlere göre taklidi iman geçerli, mukallid de gerçek anlamda mü'mindir.

Mu'tezile mezhebinden bazı âlimlerin de taklidi geçerli saydığına dair bilgiler vardır. Mu'tezile'den bilginin ya da marifetullahın iktisabı değil, içe doğan ve hemen kanıtlanan zarurî bilgi olduğunu ileri sürenler, taklidi imanı

¹⁵ Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbn Cevzî, *Nakdu'l-İlm ve'l-'Ulemâ ev Telbisü İblis*, tah. M. Mehdi el-İstanbulî, (Şam: Kutubi's-Sakâfiyye, 1976), s.84-85. krş. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *a.g.e.*, 88.

¹⁶ Bkz. Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Kitâbu'r-Ri'âye li-Hukûkillâh*, tah. Margaret Smith, (Londra: Gibb Memorial, 1940), s.11; Şeyhzade, *Nazmu'l-Ferâid*, (İstanbul: el-Matba'atu'l-Âmira, 1288), s.44.

¹⁷ Muhammed b. Süleyman Fuzulî, *Matla'u'l-İtikâd fî Ma'rifeti'l-Mebde'i ve'l-Ma'âd*, tah. Muhammed b. Tavid et-Tancî, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1962), s.11.

¹⁸ Taklidi batıl ve haram gördüğüne göre, İbn Hazm'ın nazarı vacib saymadığına dair İbn Teymiyye'nin kaydı tartışmalıdır. Bkz. İbn Hazm, *a.g.e.*, c. 6, s.60.

¹⁹ Ebu'l-Abbâs Takıyyu'd-Dîn İbn Teymiyye, *Mecmu'u'l- Fetevâ*, tah. Abdurrahman b. Muhammed, (Mekke: Dâru'l-Âlemi'l Kutub, 1381-1386 H), c. 16, s.331.

reddetmemişlerdir. Onlara göre, zarurî bilgiyle iman eden kimse, fıska bulaşmazsa mü'mindir; fıska bulaştığında ise fasık olur. Örneğin, Mu'tezile'den Ebu'l-Hasen el-Anberî'ye göre taklit caizdir. Yine Abdullah b. Ahmed Ka'bî (el-Belhî), İbn Ebî Ayâş ve başka bazı Mu'tezililere göre akıl sahipleri iki gruptur. Birincisi, akıl yürütmekle yükümlü, nazar erbabıdır. İkinci grup ise hakikat ehlini taklit ve zan ile yükümlüdür ki onlar, unutkanlığı fazla olan, delilleri inceleme ve şüphelerden ayırt etme istidatına sahip olmayan avamdır. Avam, anlaşılması kolay başlıca delillere kulak vermekle yükümlüdür, onları anlamaları yeterlidir. Onları kavramadıkları takdirde de bir sorumlulukları yoktur. Ancak avamın, doğru yolda olanı taklit etmeleri gerekir.²⁰ Bu görüşe göre, avamın taklide dayalı imanı geçerli olduğu gibi, onların istidlalde bulunma yükümlülüğü de yoktur.

Mu'tezile'den Sumâme b. Eşras en-Nemîrî (ö.846),²¹ Amr b. Bahr el-Câhız (ö.1085-86) ve Ebû Ali el-Esvârî (ö.854) de bilgilerin hepsinin zorunlu olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar, '*ashâbu'l-ma'ârif*' diye nitelenir.²² Onlardan el-Câhız, bilgilerin tümünün, yaratılıştan geldiğini (*tıba'*) ve zarurî olduğunu savunur.²³ El-Câhız'ın, bilgiyi insanın fiili olarak görüp görmediğine ilişkin farklı rivayetler vardır. El-Bağdâdî'nin naklettiğine göre el-Câhız, bilgileri kulların seçimiyle olmamakla birlikte onların fiili olarak görmektedir. Eş-Şehristânî (ö.1153) ise el-Câhız'ın, Sumâme b. Eşras gibi, kul için iradeden başka bir kazanım olmayıp bilgilerin insanda tabîî olarak meydana geldiğini söylediğini nakleder.²⁴ Bu değişik anlatımlardan anlaşılan, onun bilgilerin hâsıl oluşunda değil benimsenmesinde kişinin iradesinin söz konusu olduğunu iddia ettiğidir. O halde, Allah'ı bilmek tabîî ve zarurî, ancak bu bilginin inanç olarak kabulü iradîdir. Bu görüşü benimseyenlerin, delille birlikte olmayan itikadın ilim ifade etmediği ve taklide dayalı inancın geçerli olmadığı düşüncesini reddetmesi beklenir. Ancak bu konuda bir açıklama bulamıyoruz. Ayrıca onların, bilginin akıl

²⁰ Sa'duddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, tah. Abdurrahmân Umeyra, (Ammân: Âlemu'l-Kutub, 1407 H), c. 5, s.222. Krş. Ebû Hamid el-Gazzâlî, *el-Munkı mine'd-Dalâl*, (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994), s.6.

²¹ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. Emir Ali Mehnâ, Ali Hasen Fâur, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1995), c. 1, s.85.

²² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, tah. Abdülkerîm 'Usman, (Kahire: Matbaatu'l-İstiklâl, 1988), s.52; Abdulkâhîr b. Tâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, tah. M. M. Abdülhamîd, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1995), s.172.

²³ İbn Murtadâ, *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, tah. S. Diwald-Wilzer, (Beyrut: Imprimerie Catholique, 1961), 68; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s.175; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, c. 1, s.88.

²⁴ El-Bağdâdî, *a.g.y.*; eş-Şehristânî, *a.g.y.*

yürütmenin peşinden geldiğini ve nazardan mütevellid olduğunu söyledikleri de kaydedilir.²⁵ Kanaatimizce nazardan mütevellid olan şey aynı zamanda doğuştan geliyorsa onu bilgi olarak değil, “sezgi” olarak nitelemek daha yerinde olacaktır. Onların taklidi imanı kabul edip etmedikleri konusunda bir sonuca varabilmek için, en azından şu sorunun yanıtının bulunması gerekir: İman edilecek gerçekler, yaratılıştan geldiği ve nazar yoluyla bilinç alanına çıktığına göre, bu bilgileri bir başkasından duyan kimsenin zihninde, bu bilgileri intaç ettiren önermeler spontane olarak oluşur mu? Ya da yaratılıştan gelen bilgi, haber yoluyla bilişsel alana çıktığında ayrıca istidlale gerek var mıdır? Eğer ilk soruya “evet” yanıtını verdiklerini tespit edebilseydik, bu âlimlere göre mukallidin imanının geçerli olduğu sonucuna varabilirdik. El-Câhız’ın, Marifetullah’ın istidlal yoluyla bilinç alanına çıkan “yaratılıştan gelen bir bilgi” olduğunu²⁶ ve bir kimsenin buluşa erip de Allah’ı bilmemesinin mümkün olmadığını ileri sürmesi, onun taklidi imanının varlığını kabul etmediği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte, akli incelemede bulunup hakkı idrakten aciz kalan kimsenin mazur olduğunu düşünmesi²⁷ el-Câhız’ın mukallidin imanına ilişkin görüşünü belirsizleştirmektedir.

Ebü'l-Huzeyl el-‘Allâf’a (ö.849) göre de Allah’a ve onun varlığının delillerine ilişkin bilgi zarurîdir. İnsanın akıllı bir varlık olması, onun kendi nefisini bilmesini gerektirir. Bu bilgiyi ise ikinci safhada Allah’ın bilgisi takip eder.²⁸ Bu açıklamalardan anlaşılan, Allah’ın varlığını bilmek için ayrıntılı bir istidlalin gerekmediği, aslında akıl yürütmeye dayanmayan bir mücerret itikadın, yani taklidi imanın da söz konusu olamayacağıdır. Çünkü akıl, insanı inandıkları üzerinde zorunlu olarak düşünmeye ve imanın bilgi boyutunu istidlalle elde etmeye yöneltmektedir. Dolayısıyla taklidi imanı tartışmak, el-‘Allâf’a göre vaki olmayan bir şey hakkında hüküm vermek gibidir.

²⁵ Eş-Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, ss.85, 88-89; Ebû Ya’lâ İbn Ferrâ, *el-Mu’temed fî Usûli’d-Dîn*, tah. V. Z. Harrâd, (Beyrut: Dâru’l-Maşrik, 1974), s.30.

²⁶ Ebû Ya’lâ İbn Ferrâ *a.g.e.*, s.30; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, ss.88-9.

²⁷ Muhammed el-Hudârî, *a.g.e.*, s.374.

²⁸ Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne ’l-Firak*, s.129.

Bu bilgiler ışığında, Mu'tezile'nin mukallidin imanını geçersiz saydığına ilişkin söylenenleri,²⁹ ya bir genelleme olarak ya da tahkik edilmemiş bir bilgi olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

1.3. İstidlal Vacip Olmakla Birlikte Taklidî İmanın Geçerli Olduğu Görüşü

Eş'arîler ve Maturîdîler başta olmak üzere kelimcilerin çoğunluğu, imana ulaşmakta nazar ve istidlal vacip olmakla birlikte taklidî iman da geçerli olduğu görüşünü benimser. Onlara göre, delili olmadan taklid yoluyla iman eden kimse mü'mindir. Nazar ve istidlali terk etmekle günahkâr olsa da yaptığı ibadetler ve diğer iyi davranışları ile Allah'a itaatkârdır. Bu görüş, Ebû Hanife (ö.150), Sufyan b. Sa'id es-Servî (ö.777), İmam Malik (ö.795), el-Evzâ'î (ö.774), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î (ö.820), Ahmed b. Hanbel (ö.855), Zahirîler, kelimcilerden Abdullah b. Said el-Kattân (ö.814), Haris el-Muhâsibî ve Abdulaziz b. Yahya'dan (ö.1094) da nakledilir.³⁰ Sadru'l-İslam lakabı verilen Ebû'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî (ö.1089), Ehl-i Sünnetin; es-Sâbûnî (ö.1184) de umum fukaha ve hadisçilerin bu görüşte olduğunu kaydeder.³¹ Onlar, nazarı imanın geçerlik şartı değil, harici bir yükümlülük olarak değerlendirirler. Onların anlayışında imanda bilişsel sürecin değil, iradî sürecin asıl ve şart olduğunu söyleyebiliriz. İradî süreç ise tasdiktir. Nitekim Şeyhzâde olarak tanınan Mâturîdî âlim Abdurrahman b. Muhammed (ö.1667), imanın ihtiyarî ve tasdikten ibaret olduğunu ifade eder.³²

Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî (ö.944)de Allah'ın varlığı ve birliğinin ancak istidlal yoluyla bilinebileceğini,³³ bunun için akıllı kullanmamanın Allah'ın verdiği nimeti boşa heba etmek anlamına geleceğini vurgular.³⁴ O, ayrıca doğru olduğu iddia edilen farklı inançlardan hangisinin gerçekten doğru olduğunun delilsiz bilinemeyeceğine dikkat çekerek inanç alanında akılla tahkikin gereklilik olduğunu ifade eder.³⁵ Taklid ile dinlerin

²⁹ Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, terc. Ş. Gölçük, (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1988), s.219.

³⁰ Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *Tebşiratu'l-Edille fî Usûli'd-Din*, tah. Hüseyin Atay, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), c. I, s.42.

³¹ Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s.219; Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, tah. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), s.89.

³² Şeyhzâde, *Nazmu'l-Ferâid*, s.43.

³³ El-Mâturîdî, *a.g.e.*, s.9. Duyular, bilgi değil, akıl ve dilin bilgiye dönüştürdüğü algılar verir. Tecrübe ve duyuya dayalı bilgide de aklın fonksiyonu vardır.

³⁴ El-Mâturîdî, *a.g.e.*, ss.137, 287-288.

³⁵ El-Mâturîdî, *a.g.e.*, s.3.

doğruluğunun bilinemeyeceğine dikkat çeken Ebu'l-Mu'în en-Nesefî (ö.1115) de taklîdin “batıl” olduğunu söyler.³⁶ Ancak taklîdin batıl bir yol oluşu, taklîdî imanın yararsız olduğu anlamına gelmez. Çünkü el-Mâtürîdî ve onun yolunu izleyenler, istidlal ve tahkiki, imanın geçerliliği için şart görmezler.

Hanefî âlim M. Hudarî Bey, taklîdin zannî bilgi vereceğine dikkat çeker: “Furû'da zan amel için yeterli, usulde yetersiz olunca, taklid usulde değil furû'da caizdir ... Çoğunluğun görüşünün delili, Allah'ı bilmenin vacib oluşunda icmâ'ın oluşmasıdır. Taklit edilen yalan söyleyebileceğinden, Allah'a ilişkin bilgi taklit yoluyla sağlanamaz. Çünkü onun doğruluğu yalnızca ya zorunlulukla ya da incelemeyle bilinir. İlki olamaz, incelemeyle bilinmesinde ise taklit kalkar.”³⁷

İmam Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö.935), mukallidin imanını nasıl değerlendirdiği konusunda ise farklı rivayetler vardır. Örneğin, el-Mâtürîdî'ye nisbet edilen “*Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*”de Mu'tezile gibi Eş'arîyye'nin de taklitle imanı sahih görmediği ileri sürülür.³⁸ Bazı âlimlerin kaydettiğine göre el-Eş'arî de insanın, âlemin varoluşu, Yaratıcının birliği ve nübüvvetin doğruluğu konularında bazı delillerle hakkı bilmedikçe bireyin mü'min ismine müstahak olmayacağını ileri sürmüştür. Ancak, ona göre, kişinin itikadını aklî bir delile dayandırması yeterlidir. Bu delili düzgünce ifade edebilmesi, karışık görüştekilerle tartışabilmesi şart değildir. Şüphenin oluşması durumunda inandıklarından kuşkuyla kapılmayıp kesin delillerle o şüpheyi ortadan kaldıracak âlimler olduğunu bilirse, şüphe gidermeye

³⁶ Ebu'l-Mu'în en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, s.35.

³⁷ Muhammed el-Hudarî, *a.g.y.* Cahiliye döneminde, ilim, “bir kişinin bir konuda şahsî tecrübesiyle elde ettiği bilgi” veya “kaynağı kabile geleneği olan bilgi”yi ifade ediyordu. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, tr. S. Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), ss.74-75. İlmin vahye dayalı ve hakikatle örtüşen bilgi olarak görüldüğü Kur'an'da cahiliyyenin geleneğe dayalı bilgisi zan konumuna düşmektedir. Yani taklit, hevaya uymanın sebep olduğu zandır. Necm/53:23; En'am/6:148.

³⁸ El-Cüzcânî, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, (Haydarâbâd: Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye, 1321), s.9. Bu şerh, kitabın girişinde bir bakası tarafından Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir. Ancak, a) e-Mâtürîdî'nin üslûp özelliklerinden yoksun olması, b) eserde müellifin kendini fakih olarak takdim etmesi, c) metinde yer verilen bazı görüşlerin, kimi görüşlerin doğrulanması için el-Mâtürîdî'nin eserlerinin kaynak gösterilmesi, d) ilâhî sıfatlar gibi kimi konularda el-Mâtürîdî'nin başka eserlerindeki görüşlerinden farklı görüşlere yer verilmesi gibi nedenlerle eserin el-Mâtürîdî'ye aidiyeti doğrulanamamaktadır. *El-Fıkhı'l-Ebsat* olarak adlandırılan eser üzerine yapılan bu şerhin 'Atâ b. Ali el-Cüzcânî'ye nispet edilmesi daha doğru görünmektedir. Züleyha Birinci, “Ebû Mutî' Rivâyetli “*el-Fıkhı'l-Ekber Şerhi*”nin Müellifi Meselesi,” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35:2 (2008), ss.57-72.

kendisi kadir olmazsa da o kimse mümindir.³⁹ Bir başka rivayete göre de usul meselelerinin/temel meselelerin her birinde aklî bir delille itikat etmedikçe mümin olmaz. Ancak bu delili kalbiyle bilmesi şarttır. Onu diliyle ifade edebilmesi, karışık görüşte olanla tartışabilmesi, (muhatabında) varit olan problemleri giderebilmesi, ona yönelen şüpheleri yok edebilmesi şart değildir.⁴⁰

Eş'arîlerden Ebû Ca'fer es-Semnânî'nin kaydettiğine göre de 'mükellefe ilk vacibin akli inceleme oluşu, el-Eş'arî'nin "*Makalat*"ında Mu'tezile'den kalma bir meseledir. Allah'ı gösteren akli delillerle Allah'ı bilmenin herkese vacip olduğu, bunda da takliden yeterli olmadığı görüşü de ona dayanır. Bu değerlendirmeyi İbn Teymiyye, Ebu'l-Velîd el-Bâcî'den nakleder.⁴¹

El-Bağdâdî'nin tespitiyle, el-Eş'arî, mukallidi mümin diye isimlendirmemişse de el-Eş'arî'ye göre hakka taklit yoluyla inanan kimse müşrik değildir. Onun iman ile küfr arasında üçüncü bir yer kabul etmediğine bakılırsa, şu iki sonuca ulaşabiliriz: İlk olarak, el-Eş'arî'ye göre mukallidin affedilme imkânı vardır.⁴² İkinci olarak, el-Eş'arî'nin mukallid için "kayıtsız olarak (*ale'l-ıtlak*) mü'min nitelemesinde bulunmamak"tan kastı, amelleri terkte olduğu gibi mukallidin imanının kemal üzere olmayışı olmalıdır.⁴³ Et-Taftazânî (ö.1391), el-Bağdâdî'nin bu yorumunun, el-Eş'arî'nin amelleri terkte olduğu gibi mukallidin imanının kemal üzere olmadığını kasdettiğinin bilincinde olduğunu belirtir. Yoksa el-Eş'arî, "*el-menzile beyne'l-menziyeteyn*" teorisini ya da mü'min olmayan kimsenin cennete girebileceğini ileri sürmez. O halde el-Eş'arî'nin, bu konuda bir ihtilafı yoktur.⁴⁴ Sufilerden el-Kuşeyrî ise bu rivayetin Kerrâmiyye'nin bir yalanı olduğunu söylemiştir.⁴⁵ Ayrıca el-Eş'arî tarafından kaleme alınan eserlerde nazarın doğruluğuna değinirken vacipliğinden söz edilmediği gibi,⁴⁶ Eş'arîlerin nazarında da taklîdî iman geçerlidir. Bu tartışmalar

³⁹ El-Bağdâdî, *a.g.e.*, s.254. es-Sâbü'nî, *a.g.e.*, s.89. Ebu'l-Mu'in en-Nese'fî, *a.g.e.*, c. 1, s.46; Sa'duddin et-Taftazânî, *a.g.e.*, c. 5, ss.220-221.

⁴⁰ Ebu'l-Mu'in en-Nese'fî, *a.g.e.*, c. 1, s.43.

⁴¹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. 16, s.331. Bkz. Halid b. Abdillâh, *Menhecû Ehli's-Sünne ve'l-Cema'a ve Menhecû'l-Eş'arî'ra fî Tevhidi'llâhi Ta'âlâ*, (Medine: 1995), c. 1, s.321.

⁴² El-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, s.255.

⁴³ El-Bağdâdî, *a.g.e.*, s.255; Ebu'l-Mu'in en-Nese'fî, *a.g.e.*, c. 1, ss.43, 57; el-Hasen b. Abdilmuhsin Ebû Uzbe, *er-Ravdatu'l-Behiyye fî mâ beyne'l-Eş'arî'ra ve'l-Mâturîdiyye*, (Haydarabad: Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1322), ss.22-23.

⁴⁴ Sa'duddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. 5, s.221.

⁴⁵ El-Hasen b. Abdilmuhsin Ebû Uzbe, *a.g.e.*, ss.21-23.

⁴⁶ Bkz. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a fî'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğî ve'l-Bida'*, tah. R. J. Maccarty, (Beyrut: Matba'atu'l-Katulikîyye, 1953), s.9.

ışığında, el-Pezdevî'nin "el-Eş'arî hakkında farklı rivayetlerden daha doğru olanı, onun mukallidi mümin kabul ettiğidir"⁴⁷ tespiti haklılık kazanmaktadır.

Taklidî imanın geçersizliği görüşü el-Eş'arî'yi izleyen bazı âlimlere de atfedilir. Şeyhzâde, İmam Lekkânî'nin "*Şerhu'l-Cevhere*"sini, İmam es-Senûsî'nin "*Şerhu'l-Ummi'l-Berâhîn*"ini ve 'Aliyyu'l-Kârî'nin "*Şerhu'l-Emâlî*"sini kaynak göstererek taklidî imanın yetersizliğini savunanlar arasında el-Eş'arî'den başka, el-Bâkılânî, Ebû İshak el-İsferâ'înî (ö.1027) ve el-Cuveynî'yi (ö.1086) sayar.⁴⁸ İbn Hazm, Eş'arîlerin de ancak bülûğdan sonra delilleri öğrenmenin gerektiğini ve hatta bir kimsenin bülûğdan sonra şüphe içinde (istidlal yoluyla) tasdik edici olmadıkça İslam'ının geçerli olmadığını ileri sürdüklerini söyler.⁴⁹ Ancak Eş'arîlerin kitaplarında geçmeyen bu ifade, kendi ifadelerinin nakli değil, Allah'ı tasdikin ancak akılla gerçekleşeceği⁵⁰ ve imana ulaşmada istidlalin vacib olduğuna dair görüşlerinden tenkitçi bir çıkarımla getirilmiş bir yorum olmalıdır.⁵¹ Çünkü Eş'arî âlimlerin mukallidin imanının geçerliliğine ilişkin delillendirmeye çalıştıkları ve eserlerinde mukallidin imanının geçerli olduğunu ifade ettikleri görülür.

İbn Temiyye'ye göre de akıl yürüme, herkes için vacib değil, imana ancak akıl yürütmekle ulaşabilecek kimseler için vaciptir.⁵² Buna göre kişi, Allah'ı tanıyıp ona iman ettiğinde yükümlülüğünü yerine getirmiş olur. Dolayısıyla taklit yoluyla da olsa onun imanı geçerlidir.

Zahirîlerden İbn Hazm da istidlal, bedahat ve duyu sonucu olmayan itikadın, ilim olmadığını söyler.⁵³ El-Mâturîdî ve Kâdî Abdulcebbar gibi, mukallidin farklı görüşlerden birini diğerlerine tercih etmesinin temelsiz oluşuna dikkat çeker.⁵⁴ Bununla birlikte o, imana ulaşmakta istidlalin, ancak

⁴⁷ Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, a.g.e., s.219.

⁴⁸ Şeyhzâde, a.g.e., s.42.

⁴⁹ İbn Hazm, *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, (Kahire: Matbaatu't-Temeddün, 1321), c. 4, s.41.

⁵⁰ İbn Rüşd, *Kitâbu'l-Kesf an Menâhici'l-Edille*, N. Ayasbeyoğlu (ed.), *İbn Rüşd'ün Felsefesi*, terc. N. Ayasbeyoğlu, (Ankara: TTK Yayınları, 1955) içinde, s.38.

⁵¹ Bu şekilde, nazarın vacipliğinin "önce inkâr veya şüphe et" demek sayıldığı, zaman zaman görülmektedir. Bkz. Abdullah Guleyman, "Allah'ı Bilmede İstidlal Mi Yoksa Tevhid Mi Gerekir?," terc. Ramazan Altıntaş, *Yeni Ümit*, 36 (1997), s.20.

⁵² İbn Teymiyye, *Der'u Te'ârudi'l-Akl ve'n-Nakl ev Muvâfakatu Sahihu'l-Menkûl li-Sarihi'l-Ma'kûl*, tah. M. Reşâd Sâlim (Riyad: Câmî'atu İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1979), c. 8, s.8.

⁵³ İbn Hazm, *el-Usûl ve'l-Furû'*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984), s.99.

⁵⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c. 6, s.60.

istidlal sonucunda iç huzuruyla tasdikte bulunabilen kimseler için farz olduğunu söyler.⁵⁵ Buna göre itmi'nan ve güven içinde tasdikın gerçekleşmesi, imanın geçerliliği için yeterlidir. O, istidlali Müslümanlık için şart görenlere, istidlalin buluşdan önce mi yoksa sonra mı farz olduğunu sorar. Et-Taberî gibi, bunun buluş öncesinde vacip olduğunu ileri sürmek, “Kalem (yükümlülük), üç kimseden kaldırılmıştır: Buluşa erene kadar çocuktan, akli başına gelene kadar deliden, uyanana kadar uyuyandan”⁵⁶ hadisine aykırıdır.⁵⁷ Dolayısıyla İbn Hazm, istidlali vacip görmekle birlikte mukallidin imanını geçerli kabul edenler arasında yer alır.

Mukallidin imanının geçerli olduğunu kabul edenler, bu konuda başlıca üç delile başvururlar.

1. İmanın Hakikatinin Tasdik Oluşu

Mukallidin imanının geçerliliğini kabul edenlerin öncelikli delili, iman kavramının tahlilinden çıkar. Bu grupta yer alanlardan Mâturîdî âlimler, Ebû Hanife'nin iman tasdik olarak tanımladığına dikkat çekerler. Ebû Hanife, bu görüşünü “*el-Âlim ve'l-Müte'allim*” kitabında dile getirmiştir: “İman, tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve İslam'dır ... kim Allah'ı ve Allah'tan gelenleri kalbi ve lisaniyle tasdik ederse, hem Allah katında hem de insanların nazarında mü'mindir.”⁵⁸ Ebû Hanife'ye göre tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve İslam, aynı anlama, yani iman manasına gelen farklı lafızlardır. İman da Allah'ın Rabb'i olduğunu ikrar etme, tasdik etme, yakînen inanma ve bilmedir.⁵⁹ Ebû Hanife, “‘Mümin ceheneme girer.’ diyen grupların durumu nedir?” diye sorulduğunda da şu yanıtı vermiştir: “Cehenneme girenlerin tümü ancak mümindir.” Ona “Ya kâfirler?” diye sorulunca şu açıklamayı yapmıştır: “Onlar o gün mümindirler.” Ebû Hanife bu açıklamasının “... Rabb'inin (azab) işaretlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş yahut imanında bir hayır kazanmamış kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz ...”⁶⁰ ayetine dayandığını belirtmiştir.⁶¹ Ebû Mu'în en-Neseffî'nin açıklamasına göre, bu

⁵⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 4, s.40.

⁵⁶ Buhârî, “Talak” 11; Ebû Dâvud, “Hudûd” 16; Tirmizî, “Hudûd” 7; Nesâî, “Talak” 21.

⁵⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, c. 4, s.41.

⁵⁸ Ebû Hanife, “*el-Âlim ve'l- Muteallim*”, tah. M. Zahid Kevserî, *İmamı Azam'ın Beş Eseri*, Mustafa Öz (ed.), (İstanbul: İFAV Yayınları, 1992) içinde, s.18.

⁵⁹ Ebû Hanife, *a.g.e.*, s.19.

⁶⁰ En'am/6:158.

⁶¹ Ebû Hanife, “*el-Fıkhul-Ebsat*”, tah. M. Zahid Kevserî, *İmamı Azam'ın Beş Eseri*, Mustafa Öz (ed.), (İstanbul: İFAV Yayınları, 1992) içinde, s.52. Ebû Muin Neseffî, bu rivayetin yer aldığı eseri “*el-Fıkhul-Ekber*” olarak niteler. Bu ifadelerin yer aldığı eser, “*el-Fıkhul-Ekber*”in iki farklı rivayetinden Ebû Mutî' Hakem b. Abdullah el-Belhî'den (ö.814) gelen ve Beyâzîzâde

sözüyle Ebû Hanife, kâfirleri, onlarda imanın rüknünün bulunması nedeniyle mümin saymıştır. Çünkü imanın hakikati tasdiktir ve o da ahiret günü kâfirlerde gerçekleşmiştir. Buna göre mukallid, iman rüknü ve hakikatiyle onda hâsıl olduğu için mümindir. En-Neseî, “Tasdik, ‘*tekzib* (yalanlama)’ ve ‘tereddüd’ün zıddıdır; tereddütte duraksama (karar verememe) vardır” der ve “Tasdik, lügatte iman demektir. Kim, ister delile dayalı ister delilsiz olsun ‘tasdik edici’ ise mümindir”⁶² şeklinde açıklama getirir. Es-Sâbûnî de bu konuda şu örneği verir: Kendisine bir haber verilen kimseye “O habere iman et (*âmene bih, âmene leh*)” denmesinin doğru olduğu gibi, iman etmesi gereken şeyler haber verilince, onları tasdik eden mukallit de mü'min olur ve Allah'ın mü'minlere vaad ettiklerine müstehak olur. Bilginin imandan başkadır. Kur'an'da sözedildiği gibi⁶³ Kitap ehli, Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetini çocuklarını bildikleri gibi bilirler ve tasdik etmezler.⁶⁴ İmanın varlığı için bilginin yeterli olmaması, imanın bilgiyle aynileştirilemeyeceğini gösterir. Dolayısıyla istidlalde bulunmadan ve bir aklî delile dayanmadan esaslarını tasdik eden, daha açık ifadeyle imanın bilgi boyutunu istidlal yoluyla tahsil etmeden onu doğrulayıp inanan kişinin imanı geçerlidir.

İmanın tasdik olduğu görüşü, el-Mâturîdî ve el-Eş'arî tarafından da benimsenmiştir. Bu görüşe göre imanın varlığı, tasdik delille olup olmasına değil, mevcut olup olmamasına bağlıdır.⁶⁵ Dolayısıyla onların iman anlayışı, bizi, istidlali terk etmekle günaha düşse de mukallidin imanının geçerli olduğu sonucuna götürmektedir. Ama azabı görme (be's) veya gaybı görme hâlinde ya da ahirette olursa imanın, iman sevabına nail olma ve küfür cezasından kurtulma anlamında faydası yoktur. Âlimlerin “Gaybı görme anında iman geçerli (sahih) değildir” sözünün anlamı da budur; iman, hakikati ile vardır, gerçeklikler ahvale göre değişmez, bununla birlikte değeri ve ona ilişkin hükümleri değişir.⁶⁶

2. Taklidi İmanın Geçersizliğinin Risaletin Hikmetini Ortadan Kaldıracağı Düşüncesi

Ahmed Efendi (ö.1687) tarafından “*el-Fıkhu'l-Ebsat*” olarak isimlendirilen rivayettir. Ebû Hanife, “*el-Fıkhu'l-Ebsat*,” s.43.

⁶² Ebu'l-Mu'in en-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, ss.38-39.

⁶³ Bakara/2:146.

⁶⁴ Es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s.89 vd.

⁶⁵ Ebu'l-Mu'in en-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, s.38; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s.89.

⁶⁶ Ebu'l-Mu'in en-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, s.39.

“*Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*”de taklitle imanin geçerli sayılmamasının, umum halkı iman dairesinin dışında görmeye yol açacağına işaret edildikten sonra şöyle denir: Bu, Allah'ın risalet ve nübüvvetteki hikmetinin kaybolmasına yol açtığından dolayı kotudır. Çünkü risaleti ve nubuweti veren (Allah), öncelikle İslam'ın kâfirlere arz edilmesini emretti. İslam arz ve taklit ile sahîh olmasaydı, risaletteki hikmet paradoks olurdu.⁶⁷ Bu konuda ileri siirulen argumanlardan biri de akli incelemenin vacip oluşunun devri gerektirmesidir. Çünkü (nazar ve istidlal konusunda da) vacip oluş Allah'ı bilmeye, Allah'ı bilmek ise nazar ve akıl yürütmeye bağlıdır.⁶⁸ Ancak istidlal derecesi taklit derecesinden yüz kere iistundiir. Daha çok istidlal ve istinbatta bulunanın imanı daha aydınlıktır.⁶⁹

Yine el-Mâturîdî'ye nisbet edilen “*Risâle fi'l-Akâid*”de, müslümanlardan uzak Türk topraklarında, İslam'ı tümüyle ikrar eden ve şer'i hükümlerden hiç bir şey bilmeyenin kesinlikle mü'min olmasını, mukallidin imanının geçerliliğine delil olarak ileri siiriliir. Bu yaklaşıma göre taklidi imanin geçersizliği, Allah'ın risaletteki hikmetini kaldırmaya yol açacaktır; çünkü taklid geçerli olmasaydı, gaye hâsıl olmazdı.⁷⁰

Bu meselede dikkat çekici yaklaşımlardan biri de imanda taklidin gerçekten vaki olup olmadığını sorgular. Bu yaklaşıma göre imanda mukallit, azdır. Avamın konuşmaları hâdislerle, Allah'a ve sıfatlarını istidlalle doludur. Mukallit, insanlardan mahlûkatin onları yaratan ve ibadete müstahak tek bir Rabb'i olduğunu iştirir ve onlara duyduğu güvenlere kat'i surette buna inanır. İstidlalin amacı da imanda kesinliği oluşmasıdır ki kat'i surette inandığında vacip yerine gelmiş olur.⁷¹

3. Peygamberin İman İçin İstidlal Şartından Soz Etmeyişi

Taklidî imanı, kurtuluş için yeterli sayanlar, Hz. Peygamber'in bu görüşü nakzeden bir soz ve tutumunun olmadığına dikkat qekerler. Buna göre Rasulüllah, kimseye “Çağırdığım şeyi istidlalde bulununcaya kadar müslümanlığın geçerli olmaz” dememiştir.⁷² Aksine o ve ashabı, nazar ve

⁶⁷ Kernlleddin ibn Humlm., *a.g.e.*, s.304. Ebû Uzbe, *a.g.e.*, ss.22-23; 'Atâ b. Ali el-Cbzcni, *a.g.e.*, s.9; Ebu'l-Hasen Seyfuddin el-Âmidî, *Ebkârü'l-Efkâr fi Usûli'd-Din*, Ayasofya Kütüphanesi, no: 2165, c. 1, s.25b.

⁶⁸ Muhammed el-Hudari, *a.g.e.*, 380.

⁶⁹ 'Atâ b. Ali el-Cûzcânî, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, s.9.

⁷⁰ Maturidi, “*Risâle fi'l-Akâid*,” *İslam Akaidine Dair Eski Metinler -I-*, Y. Ziya Yörükân (ed.), (istanbul: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1953), s. 22.

⁷¹ Kernlleddin İbn Humâm, *Kitâbu'l-Musâyere*, (istanbul: Çağrı Yayınları, 1979), s.303.

⁷² İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 4, s.43.

istidlalden uzak bedevîlerin imanını kabul etmişler ve onlara delilleri öğretmekle meşgul olmamışlardır.⁷³ İtikadi konularda akli inceleme vacib olsaydı, bunu sahabe de yapar ve emrederdi ve bu da onlardan nakledilirdi. Nitekim furû'da sahabilerin akli incelemelerde bulunduklarının nakledildiğini söylemişlerdir.⁷⁴ Mâturîdî âlim Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, mukallidin imanının geçerliliğine delil olarak sahabenin ve ümmetin bu konuda görüş birliği ettiğini söyler. Ona göre mukallidin durumu, taklid yoluyla Mekke yoluna koyulan ve Mekke'ye ulaşan kimse gibidir.⁷⁵

Ayrıca Hz. Peygamber ve ashabının, insanları istidlal aracılığıyla olmaksızın imana çağırması da dikkat çekilen önemli bir husustur. Örneğin İbn Teymiyye, Rasulüllah'ın kimseyi ilk olarak akıl yürütmeye çağırmadığı gibi, yaratıcının mücerret ispatına değil, kelime-i şahadete çağırdığını; fakih sahabilerden Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken de ilk önce onları kelime-i şahadete çağırmasını söylediğini aktarmaktadır.⁷⁶ Rasulüllah bedevîlerin, sahabe de fethettikleri kentlerdeki avamın korku veya birbirine tabi olmanın neticesi olan imanlarını kabul etmişlerdir.⁷⁷ “İnsan Allah'tan başka ilah olmadığını ... söyleyene kadar veya buna şahadet edene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum” anlamındaki hadisi de bunu destekler.⁷⁸ Yine çoğunluğu taklidle yetinen bu ümmetin cenneti dolduracağını hadis ve icma ile sabit olduğu delil olarak ileri sürülür.⁷⁹ Ancak bu kesin bir delil oluşturamaz, çünkü taklidî imanı geçersiz sayılması hâlinde, mukallidler de gerçekte ümmetten sayılamayacaktır.

İstidlalin iman için şart olmadığını düşünenler, sahabenin birbirine uyduğuna dair rivayetleri de taklide delil getirmişlerdir. Buna karşı İbn Hazm'ın sorusunu yöneltmek yeterlidir: “Hata eden ve doğruyu bulan insanları taklid’ ya da ‘böyle bir şeyin rey’ ile söylenemeyeceğini ileri sürmek” nasıl caiz olabilir.⁸⁰ Bu durum, istidlalin vacip olmadığını kanıtlamazsa da taklidi imanın geçerliliğine ilişkin bir kanıt oluşturur. Ancak burada, bu insanların müslüman olmakla, geleneği ve taklidi aşıklarına

⁷³ Seyhzâde, *a.g.e.*, s.43.

⁷⁴ Muhammed el-Hudârî, *a.g.e.*, s.380.

⁷⁵ Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, *a.g.e.*, s.219.

⁷⁶ İbn Teymiyye, *Der'u Teârudu'l-Akl ve'n-Nakl*, c. 8, s.6.

⁷⁷ Kemâleddin İbn Humâm, *a.g.e.*, s.304. Ebû Uzbe, *a.g.e.*, ss.22-23; 'Atâ b. Ali el-Cûzcânî, *a.g.e.*, s.9. Ebu'l-Hasen Seyfuddîn el-Âmidî, *a.g.e.*, c. 1, s.25.b.

⁷⁸ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. 8, s.7.

⁷⁹ Seyhzâde, *a.g.y.*

⁸⁰ İbn Hazm, *el-Ihkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. 6, ss.61-86.

dikkat edilmelidir. Ayrıca müslümanlık düşünce ve inanç alanında yeni ufukların açılması demektir ve kişi, Müslüman olduğu anda tüm düşünme kapasitesinin sonuna gelmiş, Kur'an'dan her şeyi anlayıp bitirmiş değildir. Bu anlatılanlardan şu iki sonuca ulaşılabilir: 1) Hz. Peygamber ve sahabe dönemine ilişkin örnekler, akıl yürütme ve delilin hiç bulunmadığı örnekler değildir. Bu örneklerde kelami düzeyde ve açık ifadesini bulmuş biçimde olmasa da bir akıl yürütme vardır. Özellikle bazı ayetlerin iniş sebeplerinin gösterdiği üzere, Hz. Peygamber'in getirdiği mesaj ile geleneksel inanç arasında bir karşılaştırma yapılması söz konusudur. 2) İmanın geçerliliği için ne kadar istidlalin şart olduğunu belirlemek, son derece zordur.

Taklidî imanı reddedenlerin diğer bir delili de el-Gazzâlî'nin dikkat çektiği husustur. Buna göre, eğer taklid edilen batıl ise, taklid de batıl olacaktır. Taklidin batıl olup olmadığı da ya kısır döngü şeklinde taklidle bilinecektir ya da istidlalle. İstidlalle bilinmesi ise çelişkidir. Et-Taftazânî, bunun, İslam'dan olduğu zaruretle bilinen ahkâm gibi, doğruluğu delille bilinenler hakkında olduğunu söyler. 'Taklidin caiz oluşu, bir delile dayanmıyorsa batıldır; delile dayanmasında da tenakuz vardır' itirazı da açık bir muğalatadır. Burada taklidin, dinin esaslarını bilme yükümlülüğünden çıkmakta yeterli olmadığı da kastedilemez. Çünkü bunda zaten bir anlaşmazlık yoktur.⁸¹

2. MUKALLİDİN İMANINI GEÇERSİZ SAYANLAR

Mukallidin imanının geçerli olup olmadığı konusunda Mutezilîler arasında, daha önceden de belirtildiği üzere, ihtilaflar vardır. Allah'a, kitapları ve rasüllerine ilişkin bilginin tefekkür ve istidlale bağlı bir iktisap olduğunu düşünen Mu'tezilî pek çok âlim, taklidî imanı geçersiz saymışlar ve sahibinin ahirette kurtuluşa ermeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Onlardan bazıları, mukallidin, nazar ve istidlali terk etmekle fasık olduğunu söylerken, bazıları da onun doğrudan kâfir olduğu görüşündedirler.⁸² Yine onlardan kimi icmalen tahkiki yeterli görürken bazıları da her konuda istidlal ve delile dayanmanın gerekli olduğunu savunur.

Bazı Mu'tezilî âlimler, her meselede inancın aklî istidlal üzerine kurulu olmasını şart koşmayıp kişinin önce bir mucizeyi müşahedeye veya tevatürle bildiği birinin sözüne binaen Peygamberin risaletini, sonra onun âlemin

⁸¹ Sa'duddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, c. 5, s.222.

⁸² El-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, s.255.

hudûsu, Yaratıcının varlığı ve birliğine dair sözünü kabul etmesini yeterli görmüşlerdir.⁸³

Mu'tezileden er-Rassî'ye göre, marifetullah, isbat ve nefiyden ibarettir. İsbat Allah'a yakînen iman ve ikrardır. Nefy ise ondan teşbihi kaldırmak, yani tevhiddir. "Tevhid, yaratıcının zatı, sıfatı ve fiili ile mahlûkun zatı, sıfatı ve fiilini ayırt etmektir. Bu kesin delil durumunda, kişinin mazur olmadığı, dar anlamda tevhîddir [yani çocuklar da bununla yükümlüdür]. Buluş ve aklı olgunluğa erdikten sonra adl(bilgisin)e ulaşmasına imkân veren bir süreyi aşan kimse de mazur olmaz [akıl yürütme yoluyla Allah'ın adl sıfatının delilini bulmalıdır]."⁸⁴ Mu'tezile kelamını yazdığı eserlerde ayrıntılı olarak açıklayan Kadı Abdulcebbar, avamın Allah'ı bilme konusunda taklidinin caiz olmadığını belirtir. Ona göre, akıl sahibi mükellef kimselerin bu konuda istidlalde bulunmaları ve Allah'ı kötülüklerden tenzih etmeleri gerekir. "Onların bunları topluca (icmalen) bilmeleri, ancak bir şüphe arız olduğunda o şüpheyi giderecek delilleri incelemeleri gerekir. Çünkü tevhid, Allah'ın kullarına benzemediği, adil olduğu, zulmetmediği, sevap ve ikabın elinde olduğu, Allah'a itaat ve şükretmek, ona karşı itaatsizlikten kaçınmak ve elçisini tasdik etmek gerektiği ümmet arasında ihtilafın olmadığı akıldla yerleşik olan bilgilerin toplamıdır."⁸⁵

El-Mâturîdî'nin önde gelen öğrencilerinden olan Ebu'l-Hasen Ali er-Rustuğfenî'ye (ö.956) göre, âlemin parçaları, onun hudusu, var edicisi, var edicisinin birliği ve sıfatları ve risaletin doğruluğu üzerinde düşünme ve istidlalde bulunma ile rasullerin tebliğ ve mucizeleri (ile gerçeği kavrama) arasında meşakkate katlanma bakımından fark olmayıp her iki durumda da imanın sevabına ulaşılır. Er-Rustuğfenî gibi el-Halimî de "İmanın sıhhatinin şartı, kişinin, mucizelerin delaletiyle Rasûlullah (s.a.v.)'in sözünün doğruluğunu bilmesidir. Her meselede itikadını aklî istidlale bina etmesi şart değildir" demektedir. Hadisçilerden bazıları, tasdikle birlikte bulunan delilin icmalî olmasını yeterli görmüşlerdir. Mutekellim hadisçilerden Ebû Mansur b. Eyyub da buna kıyasla itikadın nassa ve sünnete bina edilmesini yeterli saymıştır.⁸⁶ Burada mucizenin delaletinin nasıl bilineceği, mucizeleri

⁸³ Sa'duddin et-Taftazânî, *a.g.e.*, c. 5, s.220.

⁸⁴ El-Kâsım er-Rassî, "Usûlu'l-Adl ve't-Tevhîd," *Resâ'ilu'l-Adl ve't-Tevhîd*, tah. M. Ammâra, (Kahire: Müessesetu Dâri'l-Hilâl, 1971), s.99.

⁸⁵ Kâdî Abdulcebbar, "el-Muhtasâr fî Usûli'd-Dîn," *Resâ'ilu'l-Adl ve't-Tevhîd*, tah. M. Ammâra, (Kahire: Müessesetu Dâri'l-Hilâl, 1971), s.252.

⁸⁶ Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, s.42; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s.89.

görmeyen kimseleri düşündüğümüzde, mucizelerin ve delil oluşlarının nasıl bilineceği sorusu akla gelmektedir. Aslında mucizeyi gören de istidlalde bulunur. Bir defa, duyular direkt bilgi değil, aklın işleyeceği duyum ve intibalar verir.

Bazı Mu'tezilî kelimciler usule ait her konuda tahkiki vacip saymışlardır. Bunlardan bazıları, inancı delil üzerine oluşturma, karşıt görüştekilerle mücadele edebilme, ortaya çıkan müşkülleri çözmenin gerektiğini, bunlardan birinde acizlik gösterenlerin mü'min olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu grupta yer alan Ebû Hâşim el-Cubbâ'î'ye (ö.933) göre, kişi İslam dininin tüm rukünlerine ve Ebû Hâşim'in prensiplerinin (*usûl*) hepsine inanırsa; O'nun diğer her prensibinin delilini bilmekle birlikte, tevhid ve adalet prensiplerinden birinin delilini bilmezse kâfirdir, onu taklit eden herkes de kâfirdir.⁸⁷

Mu'tezileden İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm (ö.845), Ebû Ca'fer el-İskâfî (ö.854) ve Ca'fer b. Harb'e göre de insanın aklına Yaratıcı'sının cisim olup olmadığı, gözle görülüp görülmediği veya benzeri olup olmadığı ya da yarattıklarını bir yarar sağlamak için mi yarattığı soruları gelirse, bu konularda akıl yürütme ve incelemede bulunması gerekir. Yaratıcısına karşı geldiğinde Yaratıcı'nın ona azap etme ve azabı ebedileştirme hakkı olup olmadığı sorusu aklına gelince de buna kesinlik değilse de imkân vermesi gerekir.⁸⁸

Mutezilîler, mukallidin imanının geçersizliğine ilişkin çeşitli aklî deliller ileri sürmüşlerdir. Bu delillerden biri, iman için istidlalin gerekli ve tek yol olduğunu dile getirir. Bunu ve diğer delilleri aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız.

1. Vacibin terki

Taklidi imanı geçersiz sayanlar, inanç konularında istidlalde bulunmayı vacip kabul eden âlimler arasında görülür. Aslında kelam, İslam inancının vahye ve aklî delillere dayalı olarak tespiti, açıklanması, şüphe ve itirazlara karşı savunulması olduğuna göre kelam ilmiyle meşgul olan âlimlerin inanç konularında akıl yürütmeye karşı çıkan görüşlere karşı olacağı muhakkaktır. Nitekim kelam âlimlerinin hemen hepsi Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşmada nazar ve istidlalde bulunmanın vacip olduğunu kabul etmişlerdir.

⁸⁷ En-Nesefî, *a.g.y.*; et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. 5, s.224; es-Sâbûnî, *a.g.y.*; el-Bağdâdî, *a.g.y.*

⁸⁸ El-Bağdâdî, *a.g.e.*, 256; eş-Şehrîstânî, *a.g.e.*, c. 1, s.72.

Bununla birlikte bazı Mu'tezilîlerin oluşturduğu bir grup kalamcı, taklide dayalı imanı geçersiz sayar.

Mu'tezilî âlimlerin taklidî imanın geçersizliğini ileri sürmeleri, imanın bilgi temeline ulaşmak için bir düşünme süreci ve istidlalin vacipliği görüşüne bağlıdır. Mu'tezile, taklidî imanı, delillerden çıkan bir bilgiye dayanmaması nedeninden çok, kişiyi tabii olarak fık (el-menzile beyne'l-menzileteyn) noktasına düşüren "vacibi terk" sebebiyle geçersiz sayar. Yani, onlar, görüşlerini nazarın terkinin kişiyi imandan çıkartan büyük günah olduğu doktrini üzerine oluşturmuşlardır. Nitekim delilsiz taklitle inananın kâfir olduğu görüşünün Ebû Hâşim el-Cubbâ'î'ye nispet edilmesi, onun dışındaki Mu'tezilîlere göre, bu kimsenin kâfir veya mü'min değil, '*el-menzile*'de bulunan bir fasık olduğunu gösterir.⁸⁹

2. Bilişsel temel olmadan tasdikın olamayacağı

Kişinin mümin sayılması için istidlal ve delil ile iman etmesi gerektiğine ilişkin argümanlardan biri de ilmin, 'tasdikın özü (*zâtiyyun li't-tasdik*)' ve tasdikın şartı olması dolayısıyla, ilim olmaksızın tasdikın tasavvur edilemeyeceğidir. Mukallid ise tasdikın hâsıl olacağı bir bilgiye sahip değildir. Şeyhzâde, bu delillendirmeye karşı, bilgi olmaksızın tasdikın olmayacağını; ama diğer taraftan, bilginin herhangi bir yolla hâsıl olmasının yeterli olduğunu belirtir.⁹⁰ Et-Taftazânî de söz konusu delillendirmeye şöyle itiraz eder: Tasdikte itibar edilen yakîndir. Hatta bazen tasdikın hakikate mutabık oluşu yeterli olur ve aksi çağrışmayan zann-ı galibi yakîn hükmünde yapar. Et-Taftazânî, buna örnek olarak peygamberler ve melekler hakkında yalnızca tasdik ettiklerimizi bilmemizi gösterir.⁹¹ Ancak, bunları tasdik etmemizin nedeni, Kur'an'da bildirilmesidir. Burada, Kur'an'ı niçin tasdik ettiğimiz sorulduğunda, bu örneğin taklîdî iman konusunda yeterli olmadığı söylenebilir. Kanaatimizce bu örnek, yalnızca itikadın her konusunu delilleriyle bilmenin gerekliliğini savunan bazılarına karşı ileri sürülebilir.

3. Delil olmadan kesin inanç ve iç sükûnunun gerçekleşemeyeceği (bilgi tanımı)

⁸⁹ Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, s.43.

⁹⁰ Şeyhzâde, *a.g.y.*

⁹¹ Et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, c. 5, ss.218-219.

Mu'tezilî el-Ka'bî, el-Cübbâî ve oğlu Ebû Hâşim, taklitçinin imanını reddetmek amacıyla bilgiyi itikad olarak tanımlamışlardır.⁹² Buna karşın Mu'tezilî Ebû Reşîd Sa'îd b. Muhammed, Ebu'l-Kasım el-Ka'bî'nin, bir şeye olduğu gibi itikadın ilim olduğu görüşünü aktarır ve taklid yoluyla itikadın, "iç sükûnu (*sükunu'n-nefs*)" gerektirmediğinden ilim olmayacağını ileri sürer. Çünkü taklid yoluyla itikada en ufağından da olsa bir şüphe gelmesi mümkündür.⁹³ Ancak, bilgiyi itikad ile tanımlamak, Mu'tezile'nin taklide dayalı imanın geçersizliği görüşünü haklı çıkarmaz. Çünkü taklidle iman eden kimse, imanının kognitif temelini oluşturan şeye şüphe ve tereddüitten uzak bir biçimde itikat edebilir. Üstelik iman, itikadı da aşan bir haldir. Ayrıca zihinde şüphe ve vesveselerin çağrışması her durumda; tahkikî ve tafsilî iman hâlinde de mümkündür.⁹⁴ Bununla birlikte, istidlale dayanan kimse bu çağrışımların cevabına da sahiptir. Mu'tezilîlerin üzerinde durduğu nokta da taklide dayanan kimsenin bu çağrışımları yanıtlamayacağı için şüphesinin devam edeceği olmalıdır. Ancak, şüphe bir ihtimal halinden bir vakıa haline dönmeden önce taklidî itikadın niçin iç huzuru ve kesinlik getiremeyeceği sorusunu yanıtsız bırakmışlardır. Yine onların taklide dayalı itikadı ilim olmayacağı görüşünü destekleyecek şekilde, ilmin tanımına "zaruret ya da istidlal yoluyla" ibaresini koymaları İbn Hazm tarafından tenkit edilir.⁹⁵

Burada itikadi konularda akıl yürütmeye karşı çıkanların ileri sürdüğü gerekçelerden birinin de akıl yürütmenin şüphe ve karşı delillere maruz kalmaya yol açması olduğu da hatırlanmalıdır. Elbette şüpheden kurtulmak için düşünmeme ve zihinde oluşan sorulardan kaçınma yolunu seçmek doğru değildir. Aynı şekilde istidlal olmadığında şüphenin arız olacağı düşüncesiyle taklidi imanı geçersiz saymak da makul değildir.

⁹² Mehmet Dağ, "Eşari Kelamında Bilgi Problemi," *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1980), s.101. Mu'tezilî el-Ka'bî, ilmi "Bir şeye olduğu gibi itikad"; Ebû Ali el-Cubba'î, "Bir şeye zarurî olarak veya delil vasıtasıyla olduğu gibi itikad" ve oğlu Ebû Hâşim de "İlim bir şeye nefis güvenliği ile olduğu gibi itikad" şeklinde tanımlar. El-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981), s.5; Ebu'l-Mu'in en-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, s.9-10, 60.

⁹³ Ebû Reşîd Sa'îd b. Muhammed en-Nisaburî, *el-Mesâ'il fi'l-Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*, tah. M. Ziyâde, Rıdvan es-Seyyid, (Beyrut: Ma'hedu'l-Enmâ'i'l-'Arabî, 1979), s.302.

⁹⁴ İbn Abbas, şekk ve vesveseden hiç kimsenin kurtulamayacağı yolunda şu ayete işaret etmiştir: "Eğer sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor" (Yunus/10:94). Ebû Dâvud, "Edeb," 118; Müslim, "İman", 209.

⁹⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 4, s.40. krş. Ebu'l-Mu'in en-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, s.55-6. Kelamcılarının bilgi tanımlarında sorun olup, bilgi kelimesiyle inanç kelimesi yer değiştirmektedir. Bilgiyi, bir konu ile yüklem arasındaki bağın zihinde belir(ler)mesi" şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır.

Mu'tezile'ye göre iman, mutlak tasdik değil, delile dayalı olma kaydıyla (*mukayyed*) tasdiktir. Çünkü iman sözlükte tasdik değil, nefsi güvene (*emân*) sokmaktır. Bir haber verilen, haberin delili hakkında düşünüp de delil yoluyla onun doğruluğunu bilip tasdik eder. Onun doğruluğunun delilleri üzerinde düşündükten sonra kendine bu haberle yalan söylenmediği, aldatılmadığı ve şaşırtılmadığı konusunda içinde bir güven oluşmasından (nefsinin güven hâline girmesinden) sonra "*âmenehu* (ona güvendi)" der. Buna göre delilden uzak tasdik, insanda inandığı hakkında güven oluşturmayacağı için iman sayılmaz.⁹⁶

İstidlale dayalı olmadığı sürece itikadda kesinliğin gerçekleşmeyeceği, taklidî imanın yetersizliğine ilişkin önemli bir argümandır. Buna göre iman, nefsi güvenliğe sokmaktır; yalan söylenmiş, aldanmış ve meseleyi karıştırmış olmaktan güven içinde olmaktır. Bu da ancak, itikad ettiğini şüpheye düşmekten emin olacak şekilde bildiğinde olur. Bu sebeple bilgiden yoksun tasdik, imanda muteber değildir.⁹⁷ Buna karşı Şeyhzâde, şüpheye bulaşacağından emin olmasa da mukallin imana girdiğini vurgular.⁹⁸

İbn Humam da şunları söylemektedir: "Mukallit, insanlardan mahlûkatın onları yaratan ve ibadete müstahak tek bir Rabb'i olduğunu iştirir ve onlara duyduğu güvenle kat'î surette buna inanır. İstidlalin amacı da imanda kesinliğin oluşmasıdır ki birey, kesin bir biçimde inandığında vacip yerine gelmiş olur."⁹⁹ "Çünkü maksada ulaştıktan sonra vesilenin yokluğu bir şey ifade etmez."¹⁰⁰ El-Gazzalî'nin açıkladığı üzere, Allah tarafından talep edilen, fayda sağlayan (istidlal) değil, faydadır (tasdik). Allah, ancak 'hakikate olduğu gibi iman etmeyi yükümlülük kılmıştır.¹⁰¹ Buna göre istidlal, imanın vasıtası, tasdike ulaşmanın yoludur. İman ise gayedir. Gaye gerçekleştiğinde, sonuç olur.

Mu'tezililere göre tasdik, delille birlikte olmadığında kuru inanç (mücerred itikad) olur. Böyle bir inanç da ilim değildir. Çünkü muhdes ilim, ya zarurîdir ya da istidal yoluyla hâsıl olur. Kuru itikad, delil neticesi olmadığı için istidlalî değildir ve bu nedenle onun ilim olduğu

⁹⁶ Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, s.45.

⁹⁷ Et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, c. 5, s.221; Şeyhzâde, *a.g.e.*, s.43.

⁹⁸ Şeyhzâde, *a.g.y.*

⁹⁹ Kemâleddin İbn Humâm, *Kitâbu'l-Musâyere*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), s.303.

¹⁰⁰ Et-Taftazânî, *a.g.e.*, c. 5, s.222.

¹⁰¹ Ebû Hamid Muhammed el-Gazzalî, "İlcâmü'l-Avâm an 'İlmi'l-Kelâm", *el-Munkı mine'd-Dalâl* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994) içinde, s.87.

söylenemez.¹⁰² Bu iddia da şöyle yanıtlanır: İman ihtiyarîdir, tasdikten ibarettir. Tasdik ise yalnızca istidlalle oluşan tam bilgiyle değil herhangi bir şekildeki bilgiyle de olabilir.¹⁰³ Burada tartışılan nazarın vacipliği değil, bu vacibin terkinin tasdik edememeyi gerektirip gerektirmediğidir.

4. İman İçin İstidlalin Tek Yol Oluşu

Taklidî imanın geçerli sayılamayacağı görüşünün dayanaklarından biri de istidlal olmadan imanın bilişsel temelini gerçekleştiremeyeceğidir. İman için istidlalin tek yol oluşu, kelamcılarının çoğunluğu tarafından kabul görür. Bu görüşe göre delilin aklî olması gerekir. Çünkü resulün sözü, âlemin hudûsuna ve yaratıcısının varlığına delil yapılamaz. Çünkü resulün sözü, risaleti sabit olmadıkça delil olmaz, onu peygamber olarak gönderen bilinmedikçe de risaleti kabul edilemez. Onu peygamber olarak gönderen, ancak âlemin hâdis olduğu bilgisine ulaşıldıktan sonra bilinebilir. Buna göre âlemin hudûsu ve yaratıcının varlığı bilgisi, peygamberin sözüyle değil, peygamberin sözünün doğruluğu, âlemin hudusu ve yaratıcısının varlığını bilmekle elde edilir.¹⁰⁴

Kâdî Abdulcebbar'a göre de insanlardan doğruyu bulan da hataya düşen de doğruyu bulduğunu iddia ederken birini taklidi bir başkasını taklit etmeye karşı yeğ yapan bir neden yoktur. Dolayısıyla taklidin doğruluğunu kabul etmek, gerçeğin inkârı demektir. Çünkü cisimlerin kadim olduğunu ileri süreni taklit etmekle bunların hadis olduğunu söyleyeni taklit etmek arasında fark yoktur. İnançla ilgili diğer konular hakkında da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Binaenaleyh, bu kimsenin gerçeği başka bir yolla bulması lazımdır ki, bu da istidlal ve araştırma yoludur.¹⁰⁵ Bu bağlamda O, Hz. Ali'nin "Doğrusu hak, şahıslarla bilinmez; hakkı bilirsen onun ehlini de bilirsin" sözünü aktarır ve Yunus/10:101, Zariyât/51:21, Ğaşiye/88:17 ve Yusuf/12:105. ayetlerinin nazarın vacipliğine, taklidin fasitliğine delil olduğunu söyler. Hz. Peygamber'e atfedilen "*Çoğunluğa uyum*"¹⁰⁶ sözünü de çoğunluğun hataya düştüğü yerde azınlığın isabet edebildiğine işaretle, ümmeti izleme şeklinde yorumlar.¹⁰⁷

¹⁰² Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, s.44; et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. 5, s.221; Şeyhzade, *a.g.e.*, s.43.

¹⁰³ Şeyhzade, *a.g.y.*

¹⁰⁴ Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *a.g.e.*, c. 1, ss.45-46.

¹⁰⁵ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muhtasâr fî Usûli'd-Dîn*, s.170-172; *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, (Kahire: Dâru'l-Kutub, 1963), c. 12, s.123.

¹⁰⁶ *Câmi'u's-Sağîr*, c. 1, s.582.

¹⁰⁷ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, c. 12, s.171.

5. Meşakkatin yokluğu

Mu'tezile'ye göre sevap, meşakkate tahammülün karşılığıdır. Bu anlayışla Mu'tezile, meşakkatin tasdikini kendinde değil, delil üzerinde düşünme sonucunda bilginin oluşmasıyla tasdiğe ulaşma sürecinde bulunduğunu ifade ederek taklîdî inancın faydasızlığını meşakkate tahammülün yokluğuna bağlamışlardır.¹⁰⁸ Bu şekilde, düşünme ve istidlalin imanın geçerliliğinin şartı sayılması, buna yönelip de farklı bir inanca ulaşanların halini sorgulamayı getirmiştir. Bu konuda el-Câhız, "Allah bir kimseye ancak gücünün yettiğini yükler"¹⁰⁹ ayetiyle akli incelemede bulunup hakkı idraktan aciz kalan kimsenin mazur olduğu düşüncesine varmıştır.¹¹⁰ El-Anberî ise akliyyatta her müctehidin isabetli olduğu görüşünü (*musavvibe*)¹¹¹ benimsemiştir.

Taklîdî imanın yararsızlığı, uhrevî azabı ve gaybî görünce iman etmenin yararsız oluşuyla da ilişkilendirilmiştir. El-Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'da "... Rabb'inin (azab) işaretlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş yahut imanında bir hayır kazanmamış kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz ..." ¹¹² ayetiyle ilgili şu yoruma yer verir: "O vakit, azap vaktidir ve kişi, bilgi ve ilme dayanacak şekilde şahidden gaibe istidlalde bulunamaz. Buna göre, tasdikini delile dayalı olması gerekir. Mukallidin tasdiki de delilden uzak olduğu için faydasızdır. Ayrıca sevap, kulun tahammül ettiği meşakkatin karşılığındadır, meşakkat ise imanın kendinde değil, ona istidlal yoluyla ulaşmakta, düşünme ve nazar yoluyla şüphe ve kesin delili ayırt ederek şüpheyi gidermektedir. Kişi ilgisini dünya hazlarına verip de (istidlal sürecindeki) meşakkat ve külfete katlanmaksızın iman ettiğinde, tıpkı azabı görünce iman eden kimse gibi, önceden istidlalin bulunmayışı nedeniyle, imanının sevabını ve yararını alamaz."¹¹³ Bu argümana karşı, bilginin iradî biçimde gerçekleşmediği, oysa imanın ihtiyarî biçimde gerçekleştiği vurgulanır.¹¹⁴ Hâlbuki imanın 'gaybî' bilişsel bir temeli vardır ve bunda da iradenin devreye girdiği görülür. Ancak, imanın uhrevî karşılığının istidlal

¹⁰⁸ Ebu'l-Mu'in en-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, s.44.

¹⁰⁹ Bakara/2:286.

¹¹⁰ Muhammed el-Hudârî, *Usûlu'l-Fıkh*, s.374.

¹¹¹ En-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, s.35; Muhammed el-Hudârî, *a.g.e.*, s.375.

¹¹² En'âm/6:158.

¹¹³ En-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, ss.39-40.

¹¹⁴ Kemâleddin ibn Humâm, *a.g.e.*, s.305.

külfetine bağlanması da imanı aklî sürece indirgemek ve onun ahlakî ve varoluşsal değerini düşürmek anlamına gelir.

Diğer yandan taklid yoluyla iman etmekle ölmek üzereyken uhrevî azabı görünce iman etmek arasında esaslı bir fark vardır. et-Taftazânî'nin açıklamasına göre ye's (ölüm anındaki ümitsizlik) imanının fayda vermeyişi, onun gerçek bir iman olmayıp azabı kaldırmaya yönelik olması ve o anda kulun kendisi hakkında tasarrufta bulunma gücünün kalmamasındandır. Mukallidin imanı ise, Allah'a yaklaşmak içindir ve zor altında kalmaksızın gerçekleşir.¹¹⁵ Ebu'l-Mu'în en-Neseî'nin dikkat çektiği üzere mukallidin imanı, Allah'a yakınlaşma ve onun rızasına ulaşma amacına yöneliktir. Artık karşı karşıya geldiği azaptan son anda kurtulma amacına yönelik değildir. Çünkü mukallid, bu dünyada azapla yüzyüze gelmeden önce; özgürce davranma fırsatına sahipken ve inanmaya muhtar hâlde değilken iman etmiştir.¹¹⁶ Ölüm anında uhrevî azabı görünce iman etmeyi taklidî imandan ayran daha önemli bir nokta vardır. O da taklidi imanın iman süreci içinde gerçekleşmesidir. Oysa insanın uhrevî azabı gördüğü ölüm anında veya kıyamet gününde, artık imtihan süreci sona ermiştir. Böyle bir anda azaptan kurtulmak için, üstelik artık özgür bir hayatı olmadığı hâlde iman etmek, imtihan süreci son bulmuş olduğu için yararsızdır. Ayrıca böyle bir imanının fayda vermeyeceği hakkında nass vardır.

Müminin ahirette ulaşacağı mükâfatın imana götüren bir istidlal sürecinde katlandığı külfetin sonucu olduğu iddiası, Mâturîdîler ve Eş'arîler tarafından kabul görmez. Onlara göre imanın sevabı, katlanılan bir meşakkatin değil Allah'ın lütfunun bir sonucudur. Çünkü Allah, iman için sevabı vaat etmiştir. Allah bir fiile sevap vaat ettiğinde o fiili yapan meşakkate katlanmış olsa da olmasa da sevaba nail olur. Öyleyse mukallid, bir meşakkate katlanmamış da olsa Allah'ın vaadinin mutlak olması nedeniyle onun imanının sevabı yok olmaz.

Taklidle imanın geçerliliğini değerlendirirken üzerinde durulması gereken önemli bir husus, böylesi bir durumun vaki (reel) olup olmadığıdır. Din duygusunun insanın fitratına önceden yerleştirilmiş olduğunu düşününce, bir akıl yürütme sürecini yaşamının da düşünme yeteneğine sahip herkes için vaki olacağı akla gelmektedir. Çünkü Allah inancı, sebeplilik ilkesiyle belirir ki bu, Allah inancının tabîî olarak gelişen bir

¹¹⁵ Et-Taftazânî, *a.g.e.*, c. 5, s.219.

¹¹⁶ En-Neseî, *a.g.e.*, c. 1, s.41.

düşünme süreciyle oluşması demektir. Din duygusunun veya marifetullahın fitrî, Tanrı kavramının nazari olduğu kabul edildiğinde, din duygusu ile Tanrı kavramı arasında bir istidlal sürecinin yer aldığını ve din duygusunun insanı önce bu istidlale yönelttiğini kabul etmek gerekir. Bu durum Mu'tezile ve Mâturîdîyye'den bazıları için fetret hâlinde marifetullahın vacipliğine dayanak oluşturmaktadır.

Taklidi yeren Kur'an'ın, tevhid akidesinin delillerini serdederken bunu, teknik anlamda mantıkî kıyas zincirleriyle ortaya koymadığı görülür. Doğrusu Kur'an, ferdin içinde, yaratılıştan gelen bir din duygusunun varlığını vurgular. O, hudûs ve imkân delillerinde olduğunun aksine, ihtirâ (yaratılış) hadisesini delillendirme yoluna gitmez, inanacak kişi için bunu, delil ve izaha ihtiyaç duymaz bir gerçeklik sayar. O halde bir yandan açıklıkla kendini hissettiren bir din duygusu, öbür yandan bunu doğrulatacak bir ihtira bilgisi imanı tahkike doğru bizleri yönelten itilimler olarak ruhumuza yerleştirilmiştir. Tabiatıyla Allah'a imanın tümüyle taklid konusu olamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Taklidi imanın geçerli sayılmaması özellikle de avamın tekfir edilmesi önemli sorunlar doğurmaktadır. Bir defa, imanı tahkikin alt sınırının somut biçimde belirlenmesi, son derece güçtür. Çünkü Kur'an'ın istediği, insanların yaratılanlar üzerinde (Allah'ın zatı hakkında değil) tefekkürle¹¹⁷ yaratılışının gerçeğine dönmesidir. Kelamcıların hudus delili, filozofların imkân delili, Allah'a imanda şart veya tek yol değildir.

Taklidi imanın geçerliliğini tartışırken imanı tahkikin aslî gaye ve özelliğini de incelemek gerekir. Belirtelim ki, burada inançlara kelamî/felsefî arkaplanlarıyla birlikte itikat etmeyi imanın teşekkülü için bir şart saymak, yine Kur'an'ın emrettiğinden fazlasıyla insanları yükümlü tutmak olacaktır ki bunun mantıklı bir çerçevesi yoktur. Çünkü insanı Kur'an'dan fazlasıyla sorumlu saymanın yolu açıldığında, Mu'tezile'de olduğu gibi bunun nereye kadar uzayacağını tayin etmek güçtür. Binaenaleyh, itikadların kelamî/felsefî arka planına veya nassların aklî yorumlarıyla ortaya çıkan daha geniş bir açılımına sahip bir tasdikın şart olduğunu ileri sürmek yerine akla gelecek

¹¹⁷ "... Göklerin ve yerin yaratılışı konusunda düşünürler (ve derler ki) 'Rabb'imiz, sen bunu boşa yaratmadın' ..." (Âl-i İmrân/3:190-191) bu ayetlerde bile kozmolojik bir incelemeden ziyade kişinin Allah'a yönelmesini sağlayacak bir ibret nazarı ve düşüncesi söz konusudur. Ancak bu, tefekkür, inceleme ve araştırmanın bu kadarıyla sınırlandırılması anlamına gelmeyecektir.

şüphelerin ve itirazların tamamıyla cevaplanıp kaldırıldığı bir imanın yeterli olduğunu düşünmek, daha doğru gözükmektedir.

Önemli bir nokta da aslında istidlalin Allah'ın varlığı ve birliğini kavramaktan çok nübüvveti kavramak için bir ihtiyaç oluşudur.¹¹⁸ Çünkü insanın bilinç dışında bir Tanrı kavramı veya eksiklikten uzak aşkın bir varlığa inanma ve ona bağlanma eğilimi vardır. “Öyleyse yüzünü, tevhide inanmış olarak dine, Allah'ın fitratına -ki Allah insanları o fitrat üzere yaratmıştır- çevir. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişiklik yoktur. Doğru din budur, ama insanların çoğu bilmezler”¹¹⁹ mealindeki Fitrat ayeti ile Misak ayetini izleyen “Kıyamet gününde, ‘Biz doğrusu bundan gafildik’ ya da ‘daha önce atalarımız şirk koşmuştu, biz de arkalarından gelen bir nesildik’ dersiniz diye” ifadesi, insanda Allah'ın varlığını kavramaya yönelik bir sezginin ve din duygusunun mevcut olduğunu gösterir. Bu özellik insanı, evrendeki düzeni gözlemlediğinde sezgisel olarak yaratıcının varlığını istidlale yöneltir. Şirk ise tamamen temelsiz ve arizî bir inançtır. Dolayısıyla insan tevhit inancını basit bir istidlalle kavrayabilir. Allah inancı konusunda istidlalin asıl önemi de arız olabilen şüpheleri yanıtlayabilmektir. Nübüvvet konusundaki istidlal ise farklı dinlerden hangisinin hak olduğunu anlamak için gereklidir. Bu nedenle İslam açısından Kur'an'ın icazını ve kelimullah oluşunu kavrayabilmek için insan, onda yer alan mesaj üzerinde düşünmeli ve değerlendirmelidir. Bazı âlimler, Allah'ın peygambere onun doğruluğunu göstermek üzere mucize verdiği için peygamberi taklit yoluyla hâsıl olan imanın istidlalî iman olduğunu söylemişlerdir.¹²⁰ Hz. Muhammed'in en önemli ve yaşayan mucizesi Kur'an olduğundan, imanda tahkike ulaşmak için Kur'an'ın icazını da anlamak gerekir.

Diğer yandan, taklit yoluyla da olsa bir kimse, İslam'ı ve Kur'an'ı tanımaya başladığında düşünmeye de başlayacak, şüphe olmasa da inandıklarının delillerini, olası şüphelerin yanıtını görecektir. İmanın temel özelliklerinden biri, mümini salih amele motive etmesidir. Nefis çok kez imanın gerektirdiği iyilikleri yapmaktan ve kötülüklerden kaçınmaktan

¹¹⁸ Oysa kelimacılar, çoğu kez Allah inancı konusunda istidlal ve delilin gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Örneğin, er-Rustuğfeni gibi bazıları şöyle der: Bilakis inancını Resulün sözüne dayandırır ve onun resul olduğunu ve elinde mucizeler görüldüğünü bilir, sonra da onun âlemin sonrada var edildiği, onu yaratanın bulunduğu ve yaratıcının bir olduğu sözünü, bunların tümünün doğruluğunu aklı bir delille bilmeksizin kabul ederse, bu da yeterlidir. Ebu'l-Mu'in en-Nesefi, *a.g.e.*, c. 1, s.42.

¹¹⁹ Rûm/30:30.

¹²⁰ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, terc. H. H. Işık, (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2008) s.272.

hoşlanmaz. Diğer yandan aklın temel bir ilkesi “çelişkiden kaçınmak”tır. Bu nedenle akıl ve vicdan, davranışlarla inanç arasında uyumun olmasını ister. İnsan, kötü bir davranışa yöneldiğinde ya da yapması gereken bir iyiliği yapmadığında, örneğin ramazan orucunu tutmadığında veya güç durumdaki bir insana yardım etmediğinde akıl ve vicdanı huzursuz olur. Çünkü Allah’a iman, Allah’ı sevmeyi, onun azabından çekinmeyi, hoşnutluğunu ummayı, Allah’ı tazim etmeyi ve onun huzurunda tevazu göstermeyi gerektirir. İmanın bu özelliği, insanın, Allah’ın hoşnut olmayacağı davranışlardan kaçınmadığı zaman, içinde bir rahatsızlık duymasına yol açar. İçinde duyduğu rahatsızlık da kişiyi, o davranışın gerçekten Allah’ın emri olup olmadığını, hatta Allah’ın varlığının delile dayanıp dayanmadığını sorgulamaya yöneltir. Yine mümin, Allah’ın nimetlerine şükrederken, bir çiçek gördüğünde Allah’a hamt ederken, o nimetlerin kendiliğinden olamayacağını, Allah tarafından yaratıldığını düşünür. Bunlar, basit düzeyde bir istidlaldir. Kelamcıların ifade ettiği biçimde hudûs deliliyle istidlalde bulunmak ise düşünme yanında öğrenmeyi de gerektirir.

Taklidi imanın bir örneği şudur: Müslüman bir toplumda doğan bir kimse, Kur’an’a ve Hz. Peygamber’e aşina olmaksızın İslam’ın hakikat ve Muhammed(s)’in Allah’ın elçisi olduğunu duyduğu için, böyle inanır ve böyle kalmayı sürdürür. Bu inancın temelinde de şu iki olguyu tespit edebiliriz:

1. Bireyin bu inancı benimsemesi sosyalleşme sürecinin bir ürünüdür; toplumun örfü gibi inancına da uyum şeklindedir.

2. Bireyin büyüklerine, yakın çevreye ve geleneğe duyulan bağlılık ve güven, bu inanca temel oluşturmaktadır. Bu, sosyal zekâ ve aklın yön verdiği *objektif güven* değil, birbirine yakınlık duyan kimselerin (örneğin anneyle çocuk veya arkadaşlar) arasında oluşan duygusallığın ürünü ya da bunalıma girmiş ve güvenecek bir mercii arayan kimsenin bir yerde geliştirdiği *sübjektif bir güvendir*. Dolayısıyla böylesi bir inançtaki güven unsuru bilgiye değil, tefekkür ve bilgiden uzak olduğu için inanç konusunda son derece dar bir irade alanına sahip bireyin daha çok taklit ettiği muhite ilişkindir. Dolayısıyla bu durumda, İslâm’a ya da başka bir dine inanmayı belirleyici etkenin, insanın içinde gözünü açtığı muhitin onun aklını ve iradesini şekillendirmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu dinî inanç, bireyi salih amele motive etmiyorsa, onun İslam’ın öngördüğü anlamda bir iman noktasına ulaştığı söylenemez. Kanaatimizce, istidlal ve delilden büsbütün uzak ama

içkin bir özellik olarak salih amele motive eden imanın varlığı da şüphelidir. Mukallidin imanı meselesinin gündeme getirdiği avamın imanında da en dar şekilde de olsa akıl ve iradenin kullanımı, nazar ve istidlal söz konusudur. Ayrıca kişi dinin ilke ve kurallarına göre hayatına yön verdiği sürece, sosyal çevreye olan güven, inanç esalarının doğruluğundan emin olmaya ve Allah'a güvene doğru evrilir. Bu süreçte kişi, ya Kur'an'ın Allah'ın varlığının ve birliğinin delillerine işaret eden ve insanı düşünmeye yönelten ayetler nedeniyle ya da zaman zaman inandıkları üzerinde oluşan şüpheler nedeniyle inanç konusunda akıl yürütmede bulunur.

Belirtelim ki külfet olmadan gerçekleşen bir olayın yükümlülük olması tartışmalıdır. Bu bakımdan herhangi bir külfet içermeyen ve kişiyi hiçbir salih amele motive etmeyen taklide dayalı kabulün iman olarak nitelenmesi güçtür. Taklide dayalı kabul bireyi salih amele sevkettiğinde ise birey inancı üzerinde düşünür. Fakat bir düşünme ve istidlal sürecine girmeden, bir külfete katlanmadan itikat eden, ancak itikadı kendisini salih amele sevketmeyen, dünyevî hazlara saplanıp kalmış kimsenin inancı ise sorunludur.

SONUÇ

Kelam ilminde imana ulaşmada akıl yürütme ve delilin yeri, delile dayanmayan taklidî imanın geçerli olup olmadığı önemli tartışma konularından biridir. İmanın bilgi temeli ve imanda akıl yürütmenin yeri, Hristiyan ve Yahudi kelamcılar tarafından da tartışılmakta olan bir konudur. Ancak onlar, imanda akıl yürütme yoluyla temellendirmenin gerekli olup olmadığı noktasında dururlar ve taklidî imanın geçersizliği gibi bir görüşü tartışmazlar. Dolayısıyla mukallidin imanının geçerlilik açısından tartışılması Müslüman kelamcılara özgüdür. Bazı İslam âlimlerine göre itikadi konularda akıl yürütmede bulunmak doğru değildir. Bu görüşün neticesi, taklidî imanın kusursuz görülmesidir. Bazı âlimler de imanın bilgi temelini aklî inceleme olmaksızın hâsıl olabileceği, bununla birlikte nazarın bilgi yollarından biri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre de imana ulaşmakta nazar ve istidlal gerekli değildir. Dolayısıyla taklidî imanda herhangi bir eksiklik söz konusu değildir.

Başta kelamcılar olmak üzere âlimleri çoğunluğu ise itikadî konularda delile dayanmanın dinî bir gereklilik olduğu görüşündedirler. Bu görüş, istidlal ve delilin olmadığı taklidî imanın durumunu sorgulamayı getirmektedir. Bu konuda da farklı görüşler ortaya konmuştur. İmana

ulaşmada akıl yürütmenin gerekliliğine ilişkin delillerin, taklid yoluyla imanın geçersiz olduğunu göstermek için de kullandığı da görülmektedir. Ancak bu delilleri istidlalin vacipliğini ispatlamak için kullanan kelamcılarının çoğu, istidlalin vacipliğini taklide dayalı imanın geçerliliği konusundan ayrı düşünmektedir. Onlara göre, istidlalin vacipliğini gösteren deliller, mukallidin imanının gerçesiz olduğu sonucuna götürmemektedir. Mâturîdîler, Eş'arîler ve bazı Mu'tezilî âlimler, bu grupta yer alırlar.

Başta Ebu'l-Hasen el-Eş'arî olmak üzere bazı Eş'arî âlimlerin, bireyin kurtuluşu için taklidî imanın yeterli olmayacağına ilişkin rivayetler doğrulanamamaktadır. Bu rivayetler, Eş'arîlerin itikadi konularda akıl yürütmenin vacip olduğuna ilişkin görüşlerinden yanlış bir sonuç çıkartılması veya el-Eş'arî'ye bu konuda atfedilen ve birbiriyle çelişen görüşlerden birinin Eş'arîlere teşmil edilmesinin sonucu olabileceğini düşünmek daha isabetli görünmektedir. Diğer yandan gerek Eş'arîler gerekse Mâturîdîler, bu konuyu ele aldıkları eserlerinde mukallidin imanının geçerli olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre iman, gaye; ona götüren istidlal ise vasıttır. Gayeye ulaştıktan sonra vasıtanın yokluğu amaca zarar vermez.

Mu'tezile'nin çoğunluğu, delilsiz itikat eden kimsenin istidlali terk etmekle günah işlediği, istidlalin terkinin büyük günah olduğu, büyük günahın kişiyi imandan çıkarttığını ileri sürer. Ebû Hâşim el-Cübbâ'î de delil olmaksızın taklit yoluyla inanan kimsenin kâfir olduğunu düşünür. Bu bilgiler ışığında Mu'tezile'nin mukallidin imanını geçersiz saydığına ilişkin söylenenleri, Mu'tezileden bazılarının görüşlerinin tüm mezhebe teşmili ya da tahkik edilmemiş bir bilgi olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Taklidî imanın geçerli sayılmaması önemli sorunlar doğurmaktadır. İlk olarak iman esaslarına şüphe, tereddüt ve riya olmaksızın inanan geniş halk kesimlerinin İslam dairesi dışında görülmesidir. Sübutu ve delaleti kat'î bir delil olmadan insanlar hakkında böylesi bir yargıda bulunmak doğru görünmemektedir. İkinci olarak, imanı tahkikin alt sınırını belirlemek neredeyse mümkün değildir. Ayrıca inançlara felsefî arka planlarıyla birlikte itikat etmeyi imanın teşekkülü için bir şart saymak, yine Kur'an'ın emrettiğinden fazlasıyla insanları yükümlü tutmak olacaktır.

Taklidî imanın geçerliliğine ilişkin çözümleme, mukallidin doğru tanımlanmasına bağlıdır. Kanaatimizce, büsbütün taklit yoluyla gerçekleşen ama imanın bilgi, irade ve duygusal boyutlarına ve "salih amele motive edicilik" özelliğine sahip bir imanın varlığı şüphelidir. Diğer yandan taklit

yoluyla da olsa bir kimse, İslam'ı ve Kur'an'ı tanımaya başladığında düşünmeye de başlayacak, şüphe olmasa da inandıklarının delillerini, olası şüphelerin yanıtı görecektir. Gerçekte nazar ve istidlalden uzak olanlar, Kur'an'a aşına olmayıp, yalnızca ne olduğunu veya adını duyanlardır. Önemli bir nokta da iman, salih amele motive ettiğinden kişinin inandığı şeyi sorgulamasının kaçınılmaz oluşudur. İmanın salih amale motive edici özelliği, istidlale ilgiyi getirir. Bu noktada, akıl yürütmenin önemi de toplumdan alınanları sahih akideyi keşf doğrultusunda tahkik etmekte ve yanlış inançlardan uzaklaşmaktadır. Bu hususta insanın bireysel bir sorumluluğu vardır. İmanın temel özelliklerinden biri, mümini salih amele motive etmesidir. Bu nedenle inanan insan, dinen kötü bir davranışa yöneldiğinde ya da yapması gereken bir iyiliği yapmadığında içinde bir rahatsızlık duyar. Bu rahatsızlık, kişiyi o davranışlara ilişkin yargıların (günah, sevap, farz, vacip, mendub, mubah, mekruh, haram) temelini/kaynağını sorgulamaya yöneltir. Yine mümin, Allah'ın bahsettiği çeşitli nimetlere şükrederken, doğadaki düzen ve estetiğe şahit olduğunda Allah'a hamd ederken, o nimetlerin kendiliğinden olamayacağını, Allah tarafından yaratıldığını düşünür. Bu da basit düzeyde bir akıl yürütmedir. Kelamcıların ifade ettiği biçimde hudûs deliliyle istidlalde bulunmak ise düşünme yanında öğrenmeyi de gerektirir.

KAYNAKÇA

- 'Abdillah, Halid b., *Menhecü Ehli's-Sünne ve 'l-Cema'a ve Menhecü 'l-Eşâ'ira fî Tevhidi 'llâhi Ta'âlâ*, Medine, 1995.
- El-Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfuddîn, *Ebkârü 'l-Efkâr fî Usûli 'd-Dîn*, Ayasofya Kütüphanesi, no: 2165.
- El-Bağdâdî, Abdulkâhir Tâhir, *el-Fark beyne 'l-Firak*, tah. M. M. Abdulhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995.
- *Usûlu 'd-Dîn*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981.
- Birinci, Züleyha, "Ebû Mutî Rivâyetli "el-Fıkhu'l-Ekber Şerhi"nin Müellifi Meselesi," *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 35:2 (2008).
- El-Cûzcânî, 'Atâ b. Ali, *Şerhu 'l-Fıkhu'l-Ekber*, Haydarâbâd: Meclisi Dâ'ireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1321.
- Dağ, Mehmet, "Eşari Kelamında Bilgi Problemi," *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1980).
- Ebû Hanife, "el-Âlim ve 'l-Muteallim," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, Mustafa Öz (ed.), İstanbul: İFAV Yayınları, 1992.
- "el-Fıkhu'l-Ebsat," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, Mustafa Öz (ed.), İstanbul: İFAV Yayınları, 1992.
- Ebû Uzbe, el-Hasen b. Abdilmuhsin, *er-Ravdatu 'l-Behiyye fîmâ beyne 'l-Eşâ'ira ve 'l-Mâturidiyye*, Haydarabad: Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1322.

- Ebü Ya'lâ, İbn Ferrâ Muhammed b. Huseyn, *el-Mu'temed fî Usûli'd-Dîn*, tah. V. Z. Harrâd, Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1974.
- El-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Kitâbu'l-Luma' fî'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, tah. R. J. Maccarty, Beyrut: Matba'atu'l-Katolikiyye, 1953.
- *Risâle fî İstihşâni'l-Havd fî 'İlmi'l-Kelâm*, tah. R. J. Maccarty, Beyrut: Matba'atu Katolikiyye, 1953.
- Fuzulî, Muhammed b. Süleyman, *Matla'u'l-'İtikâd fî Ma'rifeti'l-Mebde'i ve'l-Ma'âd*, tah. Muhammed b. Tavid et-Tancî, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1962.
- El-Hemedânî, Kâdî Abdulcebbar, "el-Muhtasâr fî Usûli'd-Dîn," *Resâilu'l-Adl ve't-Tevhid*, tah. M. Ammara, Kahire: Mütessesetu Dâri'l-Hilâl, 1971.
- *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-'Adl*, Kahire: Dâru'l-Kutub, 1963.
- *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, tah. Abdülkerim 'Usman, Kahire: Matbaatu'l-İstiklâl, 1988.
- El-Hudârî, Muhammed, *Usûlu'l-Fıkıh*, Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-Turâsî'l-Arabî, 1969.
- El-Gazzâlî, Ebü Hamid Muhammed, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994.
- "İlcâmü'l-Avâm an 'İlmi'l-Kelâm," *el-Munkız mine'd-Dalâl* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1994) içinde.
- Guleyman, Abdullah, "Allah'ı Bilmede İstidlal Mi Yoksa Tevhid Mi Gerekir?," terc. Ramazan Altıntaş, *Yeni Ümit*, 36 (1997). ss. 19-26.
- İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nakdu'l-'İlm ve'l-'Ulemâ ev Telbisü İblis*, tah. M. Mehdi el-İstanbulî, Şam: Kutubî's-Sakâfiyye, 1976.
- İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, tah. A. M. Şakir, [Kahire], Matba'atu's-Sa'âde, 1347.
- *el-Usûl ve'l-Furû'*, Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1984.
- *Kitâbu'l-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Kahire: Matbaatu't-Temeddün, 1321.
- İbn Humâm, Kemâleddin, *Kitâbu'l-Musâyere*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- İbn Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, tah. Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut: Imprimerie Catholique, 1961.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Vefid Muhammed b. Ahmed, "Kitâbu'l-Keşf an Menâhici'l-Edille," terc. N. Ayasbeyoğlu, *İbn Rüşd'ün Felsefesi*, N. Ayasbeyoğlu (ed.), Ankara: TTK Yayınları, 1955.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyu'd-Dîn, *Mecmu'u'l-Fetavâ*, tah. Abdurrahman b. Muhammed, Mekke: Dâru'l-Âlemi'l-Kutub, 1381-1386.
- *Der'u Te'ârudi'l-'Akl ve'n-Nakl ev Muvâfakatu Sahîhu'l-Menkûl li-Sarihi'l-Ma'kûl*, tah. M. Reşâd Sâlim, Riyad: Câmî'atu İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1979.
- El-İsfahânî, Râğib, *el-Mufradât fî Elfâzi'l-Kur'ân*, tah. Safvan Adnan Davudî, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1997.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, terc. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, tsz.).
- El-Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed, "Risâle fî'l-Akâ'id," *İslam Akaidine Dair Eski Metinler-I*, Y. Ziya Yörükan (ed.), İstanbul: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1953.
- *Kitâbu't-Tevhid*, tah. Fethullah Huleyf, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1970.
- El-Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Kitâbu'r-Ri'âye li-Hukûkîllâh*, tah. Margaret Smith, Londra: Gibb Memorial, 1940.
- En-Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Tebziratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, tah. Hüseyin Atay, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- En-Nisaburî, Ebü Reşid Saîd b. Muhammed, *el-Mesâ'il fî'l-Hulâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*, tah. M. Ziyâde, R. es-Seyyid, Beyrut: Ma'hedu'l-Enmâ'i'l-Arabî, 1979.
- El-Pezdevî, Ebu'l-Yusr, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, terc. Şerafeddin Gölçük, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1988.

- Rahman, Fazlur, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı –Makaleler I-*, terc. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Er-Rassî, El-Kâsım, “Usûlu'l-Adl ve't-Tevhîd,” *Resâilu'l-Adl ve't-Tevhîd*, tah. Muhammed Ammâra, Kahire: Müessesetu Dâri'l-Hilâl, 1971.
- Es-Sâbüni, Nureddin, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, tah. Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Serhendî, Ahmed Faruk (İmam Rabbânî), *Mektûbât*, terc. H. H. Işık, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2008.
- Eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. Emir Ali Mehnâ, Ali Hasen Fâur, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1995.
- Şeyhzade, *Nazmu'l-Ferâid*, İstanbul: el-Matba'atu'l-Âmira, 1288.
- Et-Taftazânî, Sa'duddin, *Şerhu'l-Makâsîd*, tah. Abdurrahmân Umeyra, Ammân: Âlemu'l-Kutub, 1407.
- Yücedoğlu, Tevfik, “Mukallidin İmanı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14:1 (2005).